

İbn Seb'in, Hayatı, İlmî Kişiliği Ve Eserleri

Birgöl BOZKURT*

Özet

Bu çalışmamızın temel amacı, İbn Seb'in'in hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerini ortaya koymaktır. İbn Seb'in 1217'de Mürsiye'de doğmuş, 1270'te Mekke'de vefat etmiştir. Hayatı, hakikat arayışı nedeniyle yolculuklarla geçmiştir. O, Felsefe, Tasavvuf, Hurûfluk, Edebiyat, Simya ve Tıp gibi birçok alanla ilgilenmiştir. Bu alanlarda birçok eser yazmıştır. En önemli eserleri; Büddü'l-Ârif, el-Kelam ale'l-Mesaili's-Sıkılliye ve tasavvufî nitelikli risâleleridir. Ayrıca kendisine ait Seb'iniyye tarikatı adında bir tarikatı da vardır. Bu tarikatın birçok mensubu olmuştur. Bunların arasında en dikkat çeken Ebu'l-Hasan eş-Şüşterî'dir. İslam felsefesinin önemli şahsiyetlerinden biri olan İbn Seb'in'in hayatı ve eserleriyle ilgili olarak ülkemizde yeterli sayıda bir çalışmanın olmaması, bu makaleyi hazırlamamızda etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İbn Seb'in, Allah, Vahdet-i Mutlaka, Mantık, Bilgi, Metafizik, Hakikat, Varlık, Âlem, Allah'a Ulaşma, Vehim.

Abstract

The main aim of this study is to evaluate Ibn Sab'in's life, scholarship and works. Ibn Sab'in was born in Murcia in 1217 and died in Mecca in 1270. He spent his life, to search to truth. He was interested in variety of different subjects and disciplines, such as Philosophy, Mysticism, Letters (hurûf), Literature, Alchemy and Medical Science. In this areas he wrote a lot of books. His most important works are *Büddü'l-Ârif, el-Kelam ale'l-Mesaili's-Sıkılliye* and mystical treatises. He had a tariqa, called Sab'iniyye. There were a lot of disciples of this tariqa. The most important disciple of this tariqa was Ebu'l-Hasan eş-Şüşterî. The fact that, in Turkey there aren't many researchs to study in İbn Seb'in, who was one of the most important character of islamic philosophy, with respect to his life and works, has affected us to prepare this article.

Key Words: Islamic Philosophy, Ibn Sab'in, God, Absolute Unity, Logic, Epistemology, Metaphysics, Truth, Entity / Being, Universe, Ascension to God, Illusion

* Dr., İslâm Felsefesi (bbozkurt21@hotmail.com).

GİRİŞ

Endülüs'ün önemli filozoflarından biri de İbn Seb'in'dir. Seb'iniye adında bir tarikatın da kurucusu olan İbn Seb'in hakkında kaynaklarda rastlanan bilgiler, derli toplu ve ayrıntılı olmaktan çok uzaktır. Bu konuda şu ana kadar tarafımızdan yapılan doktora tezi dışında, ülkemizde kapsamlı bir çalışma da bulunmamaktadır.

Bu nedenle, İslam felsefesi tarihinde önemli bir yeri olan İbn Seb'in'in düşüncelerini tartışmadan önce, onun hayatı ve eserleri hakkında bir tanıtım yapmanın yararlı olacağını düşündük. Bu doğrultuda makalemizde İbn Seb'in'in Mürsiye'de başlayan ve Mekte'de sona eren yaşantısını geniş bir şekilde tanıtmayı amaçladık. Ayrıca onun önemli eserleri olan *Büddü'l-Ârif* ve *el-Kelâm ale'l-Mesâili's-Sıkilliye*'nin yanı sıra tasavvufî nitelikteki risâlelerini de şekil ve içerik olarak ana hatlarıyla ortaya koymayı hedefledik. Bunların yanında İbn Seb'in'e aidiyeti kesin olup, henüz neşredilmemiş veya kaybolmuş ya da yanlışlıkla ona atfedilen eserlerin de olduğunu belirledik.

A. HAYATI

Makarrî'ye göre, İbn Seb'in'in asıl adı, Ebu Muhammed Kutbuddin Abdulhak b. İbrahim b. Muhammed b. Nasr b. Muhammed el-Akkî el-Gafikî el-Mürsî er-Rakûtî'dir.¹ Başka eserlerde İbn Seb'in'in ismi ve nesebi farklı şekillerde belirtilmiştir. Bunlarda ifade edilen isimlerden biri de Ebu Muhammed Abdulhak b. İbrahim b. Muhammed b. Nasr b. Muhammed b. Seb'in el-Kuraşî el-Mahsumi's-Şeyh Kutbuddin el-Endelusi'l-Mürsi er-Rakûtî şeklindedir.² *Büddü'l-Ârif* eserinin başında, adı, Abdulhak b. İbrahim b. Nasr İbn Seb'in olarak geçer. Bunların yanında o, dinin düzenini koruyan, kitap ve sünnetin hakikatini keşfeden, muhakkiklerin kutbu, peygamberlerin alametlerinin kendisinde görüldüğü kişi (mazhar), şeyh ve imam olarak vasıflandırılmıştır.³ Aynı zamanda yaygın olarak, İbn Seb'in, Kutbuddin ya da Ebu Muhammed olarak da anılmaktadır.⁴

¹ Makarrî, *Nefhu't-Tıbb*, Matbaatu's-Saade, 1949, c.II, s. 395; Rakûtî bazı eserlerde er-Rukûtî olarak veya Merkutî olarak da ifade edilmektedir. Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Studgard, 1991, c. XVIII, s.60; İlhan Kutluer, "İbn Seb'in" madde-si, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İst. 1999, c.XX, s.306.

² İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Matbaatu's-Saade, Mısır, 1932, c. XIII, s.261; Abdülbaki Gölpınarlı, "İbn Seb'in", *Daru'l-Fünun İlahiyat Fak. Mecmuası*, İst., 1928, sy. X, s. 66.

³ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, Tahkik: Corc Ketture, Daru'l-Endelus - Daru'l-Kindî, Beyrut, 1978, s. 27.

⁴ Yafî, *Mir'âtu'l-Cinan*, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, Kahire, 1993, c. IV, s.171; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1991, c. VI, s.573.

İbn Seb'in Arapların Endülüs adını verdikleri⁵ İspanya'nın Madrid kentinin 350 km güneydoğusunda yer alan, Akdeniz'e 35 km uzaklıkta Mürsiye'deki Rakot Kale'si civarında hicri 614, miladî 1217 (veya 1218) yılında doğmuştur.⁶

Nefhu't-Tib'a göre, İbn Seb'in'in soyu, Halid b. Velid'in mensup olduğu Kureys'in Beni Mahzum kabilesine dayanır. Baba tarafından soyunun Hz. Ali'ye dayandığı ve Haşimî olduğu söylene de buna imkân yoktur. Bu kabilenin adı, Hz. Muhammed'in (sav) amcası olan Ebu Talib'in babası Abdulmuttalip, onun babası Haşim, onun babası Abdulmenaf, onun babası Kusay, onun babası Küllab, onun babası da Mera, Mera'nın iki oğlundan biri olan Mahzum'dan gelmektedir. Bu kabileye Benu Seb'in de denilmektedir.⁷

el-Bidâye ve'n-Nihâye'nin bildirdiğine göre, 1217'de Mürsiye'de doğan İbn Seb'in, çocukluk ve gençlik yıllarını Endülüs'te geçirmiştir.⁸ Bunun dışında çocukluk ve gençlik dönemiyle ilgili olarak kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır.

İbn Seb'in 640/1242'de bir grup öğrencisiyle beraber Mağrib'e (Fas) geçerek Sebte şehrine yerleşmiştir.⁹ Burada bir müddet inzivaya çekilerek itikâfa girmiştir. Felsefe ve tasavvuf kitaplarını burada okumuş¹⁰ eserlerinin çoğunu burada kaleme alarak felsefi – tasavvufî görüşlerini yaymaya başlamıştır. Sebte'de kendisine hayranlık duyan soylu ve zengin bir kadınla evlenmiş, bu evlilikten Muhammed isminde bir oğulları olmuştur. İbn Seb'in 1267 ya da 1268'de ölen bu oğlu için *Risâletu'n-Nasiha* adlı eserini kaleme almıştır. Mütevazı hayatıyla herkesin ilgisini çeken İbn Seb'in'in şöhreti, zaman içinde etrafa yayılmaya başlamıştır.¹¹

⁵ Endülüs ismini Müslüman fâtilhler kullanmıştır. Bu ismin nereden geldiği konusunda farklı fikirler bulunmaktadır. Bazı Müslüman coğrafyacılar Endülüs adının Nuh tufanından sonra İspanya'ya yerleşen el-Endeliş isimli bir kavimden geldiğini naklediyorlarsa da bunun doğru olmadığı söylenmektedir. Bugün bu ismin Vizigotlardan önce İspanya'ya akın etmiş olan Vandalar'ın kendilerine nispetle bu ülkenin güneyindeki Betica bölgesine verdikleri Vandallucia adından gelmiş olabileceği görüşünün daha fazla kabul gördüğü ileri sürülmektedir. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları I (Siyasi Tarih)*, TDV, yay., Ankara, 1994, s. 29-30.

⁶ İbn Kesir, *age*, c. XIII, s. 261; Gölpınarlı, *agm*, s. 66; Corc Ketture, *Giriş, Büddü'l-Ârif* içinde, s. 5.

⁷ Makarrî, *age*, c. II, s. 397; Gölpınarlı, *agm*, s. 66.

⁸ İbn Kesir, *age*, c. XIII, s. 261.

⁹ Safedî, *age*, c. XVIII, s. 61-62; İbnu'l-İmâd, *age*, c. VI, s. 573.

¹⁰ İbnu'l-İmâd, *age*, c. VI, s. 573-574.

¹¹ Abdurrahman Bedevî, *Giriş, Resâilu İbn Seb'in* içinde, Tahkik: Abdurrahman Bedevî, Daru'l Mısıryye li't-Te'lif ve't-Tercüme, Kahire, 1956, s. 2; Kutluer, *agmd.*, s. 307.

Dönemin Sicilya Kralı II. Frederick Von Hohenstaufen'in (1194-1250) elçisi aracılığıyla Muvahhidî Sultanı Abdulvahit er-Reşid'e gönderdiği dört felsefî soruya cevap verme görevi kendisine verilmiştir. Bu cevapları içeren *el-Kelâm ale'l-Mesâilî's-Sıkıllîye* adlı ünlü eserini burada kaleme almıştır.¹²

İbn Seb'in, Sebte'de belirttiği bazı görüşler nedeniyle Mağrib fukahası tarafından tekfire varan ithamlarla karşılaşmıştır. Bunun üzerine Sebte Valisi İbn Halas bu tepkilerin ortaya çıkaracağı sorunlardan çekinerek onu şehirden uzaklaştırmak zorunda kalmıştır.¹³

- Bazı araştırmacılara göre, İbn Seb'in'in Sebte'den doğuya göç etmesinin (veya ettirilmesinin) nedeni Hz. Muhammed'in (sav) "*Benden sonra peygamber gelmeyecektir.*" sözüne karşılık olarak onun "*Amine'nin oğlu benden sonra peygamber gelmeyecektir sözünüyle geniş bir alanı daraltmıştır.*" şeklinde bir ifade tarzını kullanmasıdır.¹⁴ Ancak ne *Büddü'l-Ârif*, ne *el-Kelâm ale'l-Mesâilî's-Sıkıllîye* ne de Risâleler'de böyle bir söze rastlanmamıştır. Diğer taraftan, İbn Seb'in'in doğuya göç etmesinin, onun fikirleri nedeniyle etrafında toplanan insanların giderek artması ve bu durumun dönemin siyasetçilerini rahatsız etmesinden kaynaklandığı da söylenmektedir. Bu sebepten dolayı bu ihtimalin daha gerçekçi olduğu söylenebilir.¹⁵

Sebte'den ayrılan İbn Seb'in, doğuya yönelerek önce Bâdis, ardından da Bicaye şehrine ulaşmıştır.¹⁶ Ünlü öğrencisi Ebu'l-Hasan eş-Şüşterî ile burada (1248 tarihlerinde) tanışmıştır. Bazı kaynaklara göre, İbn Seb'in Sebte'yi terk ederken, Şüşterî de onun yanında bulunmuştur.¹⁷

İbn Seb'in hakkında bilgi veren kaynaklar, Sebte'den ayrıldığıının onuncu günü yaşanan bir olayın, onun fikirlerinin halk tarafından nasıl anlaşıldığını göstermesi bakımından önemli olduğunu kaydederler. Buna göre, Sebte'den ayrılan İbn Seb'in ve beraberindekiler, yol yorgunluğunu atmak için bir hamama gitmişlerdir. Gelenlerin çokluğuna şaşırarak görevli, kalabalığa nereden geldiklerini sormuştur. Mürsiye'den geldiklerini öğrenince, "*Şu İbn Seb'in dedikleri zındık ve mülhid kişinin memleketinden mi?*" diye sor-

¹² Makarrî, *age*, c. II, s.403; Şerafettin Yaltkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s.5.

¹³ Bedevî, Giriş, *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.3-4; Kutluer, *agmd.*, s.307; ayrıca bkz. Makarrî, *age*, c. II, s. 390, 401.

¹⁴ İbn Kesir, *age*, c. XIII, s.261; Safedî, *age*, c. XVIII, s. 60-61; Kütübî, *age*, c. I., s.517; Gölpınarlı, *agm*, s. 68; Yaltkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s.11.

¹⁵ Gölpınarlı, *agm*, s.68.

¹⁶ Makarrî, *age*, c. II, s. 403.

¹⁷ Adalophe Faure, "*İbn Seb'in*" maddesi, *The Encyclopaedia of İslâm*, Luzac and Co. London, 1986, v. III, s. 921; Gölpınarlı, *agm*, s.69.

muştur. O sırada İbn Seb'in, etrafındakilere susmaları için işaret ederek "Evet!" şeklinde cevap vermiş, bundan cesaret alan görevli, İbn Seb'in aleyhindeki sözlerini arttırmaya başlamıştır. Bunun üzerine İbn Seb'in'in öğrencilerinden birinin sabrı tükenmiş ve "Kötülediğin kişinin büyüklüğüne senin de küçüklüğüne bak ki, Allah seni o zatın ayaklarının altında bulunduruyor ve en rezil bir hizmetinde kullandırıyor." demiştir. Bu söz üzerine görevli kişi karşısındakinin İbn Seb'in olduğunu anlamış ve ondan özür dilemiştir.¹⁸

Fikirlerinin Bicaye'de de tepki çekmesi üzerine İbn Seb'in ve beraberindekiler Tunus'a gitmişlerdir. Burada İşbiliye (Sevilla) kökenli olup Tunus'a yerleşen fakih Ebubekir b. Halil es-Sekunî onu zındıklıkla itham etmiştir. Bunun üzerine İbn Seb'in, Tunus'ta da fazla duramamış ve 1250 yıllarında Mısır'a gitmiştir. Fakat kötü şöhreti, ondan önce Mısır'a ulaşmıştı. Çünkü daha önce bulunduğu yerlerdeki fakihler, onun yaratan ve yaratılanı bir gören fikrini Mısır ulemasına çoktan ulaştırmışlardı. Özellikle Mısırlı hukukçu Kutbuddin el-Kastalanî, İbn Seb'in'e karşı düşmanca bir tavır sergilemiştir.¹⁹ Bununla birlikte Mısır Emiri Melik Zahir Baybars ile de arası açılmış ve bunun üzerine 1254 yıllarında Mekke'ye gitmiştir.²⁰ Orada Mekke Emiri Katadeoğulları'ndan Ebu Numeyy Muhammed bin Ebi Sa'd'ın bir hastalığını tedavi etmiştir. Ebu Numeyy'in bir süre sonra İbn Seb'in'in öğrencisi olması, onun halk nezdinde itibarını artırmıştır.²¹ Böylece İbn Seb'in uzun süredir özlediği sakin bir hayatı Mekke'de sürdürmeye başlamıştı. Mekke fakirlerine bol bol para vererek kendisini sevdirmişti. İbn Seb'in'in bu kadar çok parayı dağıtmasını gören Mekkeliler bu durum karşısında ona sihirbaz, kimyager hatta keramet sahibi bir veli demeye başlamışlardı. Mekke'de, ibadet ve nefsinin terbiyesiyle meşgul olarak sık sık Hira mağarasına gitmiştir.²² Hacca gelen Şeyh Safiyuddin Hindî (644/1246-715/1315) gibi bazı alimlerle felsefe hakkında tartışmalar yapmıştır.²³

Şeyh Safiyuddin ile aralarında geçen bir konuşma İbn Seb'in'in dönemin siyasetçileriyle ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Hicri 666'da (m. 1267) Mekke'de İbn Seb'in ile karşılaşan Şeyh

¹⁸ Safedî, *age*, c. XVIII, s.61-62; Kütübî, *age*, c. I, s.517-518.

¹⁹ Kutluer, *agmd.*, s.307; Ebu'l-Vefa Taftazanî - Oliver Leaman, *History of İslâmîc Philosophy*, London and New York, 1993, s. 346.

²⁰ A. Faure, *agmd.*, s. 921; Gölpınarlı, *agm*, s. 70.

²¹ Kütübî, *age*, c.I., s.517.

²² Safedî, *age*, c.XVIII; s.61; İbn Kesir, *age*, c. XIII, s.261; Kütübî, *age*, c. I., s.517; Onun Hira mağarasına gitmesini peygamberliği çalışıp kazanarak elde etmeyi umarak yaptığını iddia edenler olmuşsa da bu iddianın doğruluğu gerçekten tartışmaya açıktır. Yalıtıkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s.11.

²³ Kütübî, *age*, c.I., s.517.

Safiyuddin ona niçin Mekke'de oturduğunu sormuştur. O da Mısır Emiri Melik Baybars'ın Mekke'ye gelmesi nedeniyle kendisini arattığını bu yüzden Mısır'a gidemediğini, Yemen emiri Nureddin ile arası iyi olsa da onun Haşvî olan vezirinin kendisini sevmediğini söylemiştir. Yemen Veziri ile İbn Seb'in'in arasının açık olmasının itikadi bir meseleye dayanmış olma ihtimali yüksektir.²⁴ Fakat İbn Seb'in'in Mısır Emiri Baybars ile olan anlaşmazlığı Mekke Emirinin Yemen Emiri tarafından iş başına getirilmesine dayanır. Bu durum Baybars'ın siyasi çıkarlarına ters düşmekteydi. Hatta bunun üzerine Baybars Mekke'ye bir ordu göndermiş, çıkan savaşta Mekke Emiri Yemen'e kaçmıştır. Bu kişi, Yemen Emirinin çabalarıyla, kendisine asker verilerek, Mekke'yi yeniden ele geçirmiştir. İbn Seb'in'in Şeyh Safiyuddin'e "*Mekke'ye gelişim nedeniyle Melik Zahir beni aratıyor.*" demesi, onun da bu olayda rolünün olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.²⁵

İbn Seb'in'in Medine'ye gidip gitmediği konusunda farklı görüşler vardır. Makarrî, onun Medine Emirinin korkusundan dolayı buraya gitmediğini söylemiş olsa da Ebu'l-Hasen bin Berğuş et-Tilmisani'ye dayanarak verdiği bilgide, Medine'ye gittiğini fakat Mescid-i Nebi'yi ziyaret edemediğini belirtmektedir.²⁶

İbn Seb'in Mekke'de sakin bir hayat sürmekte iken, ömrünün son iki yılında fakihlerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu yüzden Hindistan'a gitmeyi düşünmüştür. Bu düşünceler altında 1270 (28 Şevval 669) yılında bir Perşembe günü Mekke'de vefat etmiştir.²⁷ Ölüm yılı ile ilgili farklı tarihler de söylenmektedir.²⁸

İbn Seb'in'in ölümü hakkında farklı görüşler vardır. Yaygın görüşe göre bileklerini keserek kan kaybından ölmüştür.²⁹ Onun bu intiharını Mekke'de gerçekleştirdiği ve bunu Tanrı ile ittisali tamamlamak için yaptığı rivayet edilir.³⁰ Bazı kaynaklarda ise ölümünde

²⁴ Kütübî *age*, c.I., s.517; Ebu'l-Vefa Taftazanî ve Oliver Leaman, Yemen Emiri olarak Muzaffer Şemsüddin Yusuf ismini kullanmakta ve vezirinin ise Müşebbihe mezhebinin görüşlerini savunduğunu belirtmektedir. Taftazanî - Leaman, *age*, s. 346.

²⁵ Gölpınarlı, *agm*, s. 69; Bedevî, Giriş, *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 4-5.

²⁶ Makarrî, *age*, c.II, s.399; Bedevî, Giriş, *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.5.

²⁷ Makarrî, *age*, c. II, s. 403; Ölüm yılının h. 668 olduğu da söylenmektedir. Kütübî, *age*, c.I., s.517.

²⁸ Kettüre, Giriş, *Büddü'l Ârif* içinde, s.5; İbn Seb'in'in ölüm tarihi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. 28 Şevval 670 yılı konusunda bkz. İbn Kesîr, *age*, c. XIII, s.261; Zehebî, *el-İber*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, c.III, s.320; Yafîl, *age*, c. IV, s.171; 28 Şevval 668 tarihi için bkz. Safedî, *age*, c.XVIII, s. 61; 9 Şevval 669 tarihi için bkz. Makarrî, *age*, c. II, s.403.

²⁹ Safedî, *age*, c.XVIII, s. 61; Kütübî, *age*, c. I., s.517.

³⁰ Kettüre, Giriş, *Büddü'l Ârif* içinde, s. 5.

olağanüstü bir durumun olmadığı bilgisi yer almaktadır.³¹ Bu konudaki farklı bir rivayete göre, İbn Seb'in, Mekke Emiri Ebu Numeyy'in, Yemen Emiri Muzaffer ile yaptığı savaşta başından aldığı bir yarayı tedavi etmiş, bunun üzerine Yemen Sultanı da İbn Seb'in'i zehirletmiştir. Bazı kaynaklarda da İbn Seb'in'den hiç hoşlanmayan Haşvî Yemen Vezirinin bunu yapma ihtimalinin daha yüksek olduğu ifade edilir.³²

Kaynak eserler, İbn Seb'in'in güzel bir dış görünüme sahip, giyim kuşamına önem veren, izzet-i nefsinin gözetken ve soylu gibi davranan biri olduğunu ifade ederler.³³

Onun hareketli ve bir şehirden diğerine geçerek sürdürdüğü hayat düşünülecek olursa karşılaştığı zorluklara karşı sabırla yaklaşan birisi olduğu söylenebilir. Fakirlere ve düşkünlere yaptığı yardımlar onun aynı zamanda cömertliğini de göstermektedir. Nitekim bazı kaynaklar Mekke halkına bir defada seksenbin dinar dağıttığından söz etmektedir.³⁴

Bazı kaynaklara göre ise İbn Seb'in, özgüveni fazla olan biriydi. Bir defasında öğrencisi Ebu'l-Hasan eş-Şüsterî ile karşılaşmış ve onun Ebu Ahmed'i (Ebu Medyen) ziyarete gittiğini öğrenince ona "Eğer cenneti istiyorsan Ebu Ahmed'e git, fakat cennetin sahibini istiyorsan bize gel." demiştir.³⁵

Diğer bazı kaynaklarda da İbn Seb'in'in hayatının sonuna kadar farklı yazarların eserlerini incelediği ve hatta her gece uyumadan önce otuz sayfa kitap okuduğu aktarılmıştır.³⁶

B. İLMÎ KİŞİLİĞİ

1. Tahsili ve Eğitimi

İbn Seb'in'in ilk eğitimini Mürsiye'de küçük yaşta İbnü'l-Mer'e³⁷ olarak tanınan ve daha çok tasavvufî konularla ilgilenen Ebu İshak bin Dahhak'tan (ö.611/1214) aldığı ve bu kişinin ona Arap dili ve edebiyatı dersleri verdiği bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Bunun dışında İbn Seb'in kelam, Malikî fihri, mantık ve felsefe eğitimi görmüştür. Tıp ilmiyle meşgul olmuş, tasavvuf yoluna girmek pek çok öğrenciye ders vermiştir.³⁸

³¹ İbn Kesîr, *age*, c. XIII, s.261.

³² Kütübî, *age*, c. I, s.517; Taftazanî - Leaman, *age*, s. 346.

³³ Makarrî, *age*, c.II, 395; Yaltkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s.12.

³⁴ Safedî, *age*, c.XVIII, s. 61; Kütübî, *age*, c. I, s. 517.

³⁵ İbnü'l-İmâd, *age*, c. VI, s. 574; Makarrî, *age*, c.II, s.385.

³⁶ Safedî, *age*, c. XVIII, s. 61; Kütübî, *age*, c.I, s.517.

³⁷ İbnü'l-Mer'e'nin tam adı, Ebu İshak İbrahim b. Yusuf b. Muhammed b. Dahhak el-Evsî'dir. Gölpınarlı, *agm*, s. 67.

³⁸ Makarrî, *age*, c. II, s. 395, 402; Gölpınarlı, *agm*, s. 67; Taftazanî - Leaman, *Age*, s. 346.

Bazı araştırmacılar ise İbnu'l-Mer'e'nin ölüm tarihini dikkate alarak İbn Seb'in'in bu kişiden ders almadığını belirtmektedirler. İbnu'l-Mer'e'nin hicri 611'de vefat ettiği, İbn Seb'in'in de hicri 614'te doğduğu dikkate alınırsa ondan ders almasının imkânsızlığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ya başka bir Dahhak (İbnu'l-Mer'e) söz konusudur ya da bu kişinin ölüm tarihi yanlış verilmiştir. *İhata, el-İber, Nefhu't Tıb* gibi önemli tabakat kitaplarında bu isimde başka birine rastlanmamaktadır. Buna göre İbn Seb'in'in Dahhak'tan ders almayıp fikirlerinden etkilenmiş olma ihtimali de yüksektir.³⁹

İbn Seb'in, Şeyh Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Bûnî (Bevnî) (ö. h. 622) ve Şeyh Ebu'l-Hasan Ali bin Ahmed el-Haralî'den (ö. h. 637)⁴⁰ ders almıştır. Bu kişilerin etkisi ile İbn Seb'in tasavvuf yoluna girmiş, Sebte'ye giderek inzivaya çekilmiş ve burada tasavvuf ve felsefe kitaplarını okumuştur.⁴¹

O, ilmî birikimini, İmamı'l-Harameyn (ö. 1085), İbn Rüşd (1126-1198) ve İbn Arabî'ye (1164-1240) de borçludur. Fakat İbn Rüşd ve İmamı'l-Harameyn'i eleştirmesi de manidardır.⁴²

İbn Seb'in felsefe eğitimi görmesinin yanı sıra felsefenin nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda da bilgi sahibi olan bir kişidir.⁴³ Aristoteles'in kitaplarına vakıftır, Hatta nefis konusunda Aristoteles'i yanlış anlayanların olduğunu söylemektedir. Bunun sebebini de bu kişilerin Aristoteles'in eserlerini iyi okumamalarına bağlamaktadır.⁴⁴ Aristoteles'e ait birçok mantık ve felsefe kitabının özetlerini ve içeriklerini sunmakta ve bunların konularıyla ilgili eleştiri ve düzeltmeler de yapmaktadır.⁴⁵

2. Edebiyatçılığı ve Pozitif İlimlerdeki Yetkinliği

Tunus'un o dönemde hâkimiyetini elinde bulunduran Beni Hafs ailesinden Ebu Abdullah Mustansır Billah b. Ebi Hafs, hicri 647'de babası Ebu Zekeriya Yahya'nın yerine hükümdar olunca Mekke halkı ona biat ettiğini bildiren bir biatname göndermiştir. Bu biatnameyi İbn Seb'in yazmıştır. Söz konusu belgede Hz. Muham-

³⁹ Gölpınarlı, *agm*; s. 67; Bedevî, Giriş, *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.1; Kutluer, *agmd.*, s.306.

⁴⁰ Bu zatın tam adı Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Haralî el-Mağribî el-Mürsî'dir. Merakaş'te h. 609'da doğan bu kişi İbn Hurûf'tan dersler almış sonra doğuya geçerek Ebu Abdullah Kurtubî'den okumuştur. Fakihtir ve Felsefe ile de ilgilenmiştir. Mürsiye'de h. 637'de vefat etmiştir. Bkz. Makarrî, *age*, c. II, s. 387-389.

⁴¹ Gölpınarlı, *agm*, s. 67.

⁴² Yalıtıkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s. 10; İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s.143.

⁴³ İbn Seb'in, *Sicilya Cevapları*, çev. M. Şerafettin Yalıtıkaya, *Felsefe Yıllığı* içinde, Bozkurt matb., İst., 1935, s.101.

⁴⁴ İbn Seb'in, *age*, s. 106-107.

⁴⁵ İbn Seb'in, *age*, s. 55-100; *Büddü'l-Ârif*, s. 31-91

med'in mehdi hakkındaki hadisleri ve Mustansır'ın mehdi olduğunu bildiren cümleler vardır.⁴⁶

Öte yandan onun tasavvufî içerikli pek çok şiiri de bulunmaktadır.⁴⁷ Ayrıca eserlerinde kimi zaman kullandığı süslü ve kapalı ifadeler, onun edebî yönünün güçlü olduğunu göstermektedir.

İbn Seb'in tıp ilmiyle de uğraşmıştır. Daha önce de geçtiği gibi, o, Mekke emiri İbn Numeyy'in uzun süre devam eden bir hastalığını tedavi etmiştir. Kaynaklarda bu hastalığın ne olduğu konusunda bir bilgi yoktur. Hastalığını iyileştirdiğinden dolayı İbn Numeyy İbn Seb'in'e çok hürmet etmiş, daha sonra da onun öğrencisi olmuştur.⁴⁸

İbn Seb'in, kimya ve simya ile ilgili olarak eserlerinde birtakım bilgiler vermiştir. Özellikle simya ilmi konusunda çeşitli açıklamalar yapmıştır. Simya'nın beş kısma ayrıldığını söyleyerek, bunlardan önemli bulduğu üç tanesini saymıştır. Yalancı dediği simya çeşidine İhvan-ı Safa risâlelerinin yazarı olarak gösterilen Mesleme el-Mecritî'nin (Madrid)⁴⁹ anlattıklarını örnek vermiştir. İkinci simya çeşidine İbn Meserre'nin elde ettiğini sandığı kuşku simyayı örnek vermiştir. Üçüncüsüne ise fakihe anlatılınca keramet, filozofa anlatılınca egemenlik kurma diye adlandırılan sahil simyayı göstermiştir.⁵⁰

İbn Seb'in'in dönemindeki kimya ilmi; zamanımızdaki anlamında olmayıp, eşyanın mahiyetini değiştirme, değersiz bir maddeden, çok değerli bir taş meydana getirme sanatı anlamındadır. Nitekim öğrencisi Yahya b. Ahmet onun hiç yoktan altın yaptığını söylese de bunun doğruluğu gerçekten tartışmaya açıktır.⁵¹

Simya ise sihir türünden, var olmayan bir şeyi varmış gibi gösteren bir ilimdir. Diğer bir adıyla göz boyayıcılık ve hokkabazlıktır. İbn Seb'in her ne kadar bu tür şeylerle uğraşmamışsa da hakkında söylenen bu rivayetler ona kimyacı ve simyacı dedirtmiştir.⁵²

⁴⁶ Makarrî, *age*, c. II, s.401; Gölpınarlı, *agm*, s. 72; Taftazanî - Leaman, *age*, s. 346.

⁴⁷ Makarrî, *age*, c. II, s.402; Gölpınarlı, *agm*, s. 72-73.

⁴⁸ Kütübî, *age*, c. I, s.517.

⁴⁹ İbn Seb'in, burada İhvân-ı Safa risâlelerinin yazarını Mecritî olarak belirtmiştir. Ancak Mecritî, bu risâlelerin yazarı değil, onları Endülüs'e getiren kişidir. Bkz. Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Elis yay., Ankara, 2003, s. 214.

⁵⁰ İbn Seb'in, "Mülâhazât alâ Büddü'l-Ârif", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, Tahkik: Abdurrahman Bedevî, Daru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, Kahire, 1956, 253-254.

⁵¹ Safedî, *age*, c. XVIII, s. 61; Yafîî, *age*, c. IV, s.171; İbn Kesîr, *age*, c. XIII, s. 261; Gölpınarlı, *agm*, s. 73.

⁵² Kütübî, *age*, c. I, s. 517; İbnü'l-İmâd, *age*, c. VI., s.574; Gölpınarlı, *agm*, s. 74.

3. Hurûfilik Yönü

Kaynaklar İbn Seb'in'in harf ilmiyle çok uğraştığından, imzasını bile ebced hesabıyla⁵³ attığından söz etmişlerdir. Hatta harf ilmini konu alan eserler bile yazdığını belirtirler. İdris peygambere dayandırılan *Sefer-i İdris* adlı bir eseri şerh etmiş, bu eserin yanı sıra harflerle ilgili *Kitâb-ı Hurûf el-Vuduiyye* adında başka bir eser daha yazmıştır.⁵⁴ Ayrıca *Mülâhazat alâ Büddü'l-Ârif* adlı risâlesinde de hurûflikle ilgili bilgiler vardır.⁵⁵

İbn Seb'in'in hurûfilik yönüyle ilgili olarak onun imzası konusunu ele almak uygun olacaktır. O, imzasını "Abdülhak b. İbrahim b. Nasr b. Muhammed İbn O"⁵⁶ şeklinde atmıştır. Daire şekli, bazı harf hesaplarına göre yetmiş rakamına karşılık gelir. Bu yüzden İbn Seb'in'e karşı gelen bazı kişiler, ona "İbn Dâre" de demişlerdir. Bu kişiler, aynı zamanda İbn Dâre hakkında söylenegelen "*İbn Dâre'nin bütün söylediklerini kılıç mahvetti.*" sözünü İbn Seb'in'i küçük düşürmek için kullanmışlardır. Rivayete göre, Beni Gaf-tan'dan Salim b. Dâre adında bir kişi, Fezare kabilesinden Zemil adındaki birisine, içinde alay ifadeleri bulunan sözler söyleyince, Zemil, İbn Dâre'yi öldürmüş ve bunun üzerine "*İbn Dâre'nin bütün dediklerini kılıç mahvetti.*" sözü mesel olarak yaygınlaşmıştır.⁵⁷

Ebced hesabına göre 70 sayısına karşılık gelen harf "Ayn" harfidir. İbn Seb'in, Abdülhak bin dedikten sonra "Ayn" yani "Göz"e işaret etmek için daire şeklini kullanmıştır. Onun ölümünden yaklaşık olarak on yıl sonra Seb'iniyye Tarikatı'ndan Muhammed b. Muhammed Attar tarafından neşr edilen *Büddü'l-Ârif* kitabının sonunda kitabın yazılış tarihinden sonra bir çift göz resmi yer almaktadır. Bu eser günümüzde Millet Kütüphanesi içerisinde bulunan Carullah Efendi Kütüphanesi'nde yer almaktadır.⁵⁸ Aslında ebced hesabına benzer bir hesap Yunanca'da da vardır. Bu hesaba göre 70 rakamının işareti "o"dır. Arapça'daki "Ayn" harfi de biri küçük diğeri büyük iki yarım daireden oluşmuştur.⁵⁹

İbn Seb'in'in hurûfliği sadece bunlarla sınırlı değildir. Onun, *Büddü'l-Ârif*teki tek tek ve birleşik vaziyetteki harflerin Tanrı'yı

⁵³ Ebced hesabı ve diğer hurûf ilimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak yay., Ankara, 2004, c. II, s. 720-746. "Harflerin esrarı ilmi hakkında" bölümü.

⁵⁴ İbnü'l-İmâd, *age*, c. VI, s.574.

⁵⁵ İbn Seb'in, "*Mülâhazât alâ Büddü'l-Ârif*", *Resâilü İbn Seb'in* içinde, s.252.

⁵⁶ İbn Seb'in, "*Risâle (4)*", *Resâilü İbn Seb'in* içinde, s. 283.

⁵⁷ Makarrî, *age*, c. II, s.395-396; Yalıtıkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s. 9-10, birinci dipnot.

⁵⁸ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s.337-338; Gölpınarlı, *agm*, s. 71.

⁵⁹ Gölpınarlı, *agm*, s. 71; Yalıtıkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s 9-10, birinci dipnot.

tam olarak bilmeyi sağlayacağını söylemesi, bu hurûfliği hangi derecede kabul ettiğini göstermektedir.⁶⁰

4. Felsefî Yönü

İbn Seb'in'in felsefî görüşlerini burada tüm yönleriyle ortaya koymak elbetteki mümkün değildir.⁶¹ Onun bu konudaki görüşlerini kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

Öncelikle İbn Seb'in, fikirlerini ortaya koyarken kaynak sınırlamasına gitmemiştir. Onun için bu kaynakların din, dil, millet ve medeniyet farklılığına sahip olması çok önemli değildir. İçeriği esas alan İbn Seb'in bu açıdan eklektik bir yol izler. Düşüncesi genel anlamda felsefe ve tasavvuf ekseninde odaklanmıştır. Onun düşünce sistemine felsefî-tasavvuf demek yerinde olur.

İbn Seb'in, metod olarak "değilci" (Leysiyye) veya "tenzihçi" bir yol takip etmiştir. Kendi görüşünün ne olduğunu söylemekten öte, ne olmadığını söylemeyi tercih etmiştir. Onun peşinden koştuğu tek bir amaç vardır: İnsanları bâtıldan uzaklaştırmak. Çağırdığı yol ise Allah ve Resul'ünün yolu olan şeriattir. Bunu sağlayacak da muhakkiklerin yoludur. Bunların kullandığı araç "sefer sanatı"dır. Bu sanat tahkike götürür. Tahkik de Allah'a ulaşmaktır. Allah'a ulaşmak da kişinin önce kendini keşfine bağlıdır.⁶²

İbn Seb'in'e göre fakih, kalamcı ve filozof hakikatin adresleri olamaz. Ameli boyutun ağırlık kazandığı sûfî ise muhakkikin kardeşi olsa da tek kurtuluş yolu muhakkikin yoludur. Bu bağlamda, İbn Seb'in, teoride, muhakkik/mukarreb dışındaki tüm ekol ve gidışleri yadsıyıp onları ciddi hakaretlere maruz bırakırken, pratikte ise bu katı çizgilerden biraz daha uzaklaşır ve hakikati kısmen başkasına verme hoşgörüsünü gösterir.⁶³

İbn Seb'in düşüncelerini ortaya koyarken ilim ve ilim tasnifini yerleşik felsefe kültürünün etkisiyle belirlemiş ve bu konuda İhvan-ı Safa'nın etkisinde kalmıştır.⁶⁴ Mantığa bakışı her ne kadar Gazali (1058-1111) ile benzerlik gösterse de onunla aynı değildir. Ona göre mantık hakikate ulaştıran bir araç olarak görülmez. Mantıktaki kategoriler, Allah ile âlem arasındaki ontolojik sürekliliği bozar. Öte

⁶⁰ İbn Seb'in, "Mülâhazât alâ Büddü'l-Ârif", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.252.

⁶¹ İbn Seb'in'in felsefî yönüyle ilgili olarak ayrıntılı bilgiler için bkz. Birgül Bozkurt, *İbn Seb'in'in Hayatı, Eserleri ve Felsefî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 2008.

⁶² İbn Seb'in'in üslubu, metodu, gayesi ve düşüncesinin kaynakları için bkz. Birgül Bozkurt, *agt*, s. 37-48.

⁶³ Birgül Bozkurt, *agt*, s. 49-78.

⁶⁴ İbn Seb'in'in ilim ve ilim tasnifi için bkz. Birgül Bozkurt, *agt*, s. 80-83; ayrıca krş. İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvân-ı Safâ ve Hillani'l-Vefâ*, Matbaatu'l-Arabiyye, Mısır, 1928, c.I, s. 199-209.

yandan, mantık ilminin kısmen de olsa yararları vardır. O, kimi zaman eserlerinde mantık bilgilerinden de faydalanmıştır.⁶⁵

İbn Seb'in'in epistemolojisinde vahdet anlayışı esas olmuştur. Ona göre mümkün varlık, Vacib'i bilemez. O zaman-bilgiyi verecek olan Vacib'tir. Bu noktada bilgi marifetullahtan başka bir şey değildir. Çünkü vahdet anlayışında tek hakikat Vacib olandır. O zaman O'nun bilgisi, her şeyin bilgisidir. İbn Seb'in, hakikat bilgisine ulaştırılan yolun "tahkik ilmi" olduğunu belirtir. Fakat bu yol sûfilerin yoluna benzer. Akıl, nefis ve düyular, bu yolun asıl araçları değildir. Bu yolun en gerçek aracı keşf ve ilhamdır. Kaynağı ise şeriat (Din) dir. Belki onun sûfilerden farklı bir yönü söylenecek olursa bu, vahdeti mutlaka çerçevesinde araçlar olmaksızın marifetullaha ulaşmaktır. Çünkü onun vahdetinde arayan, aranandadır. Hatta ikisi tektir.⁶⁶

İbn Seb'in'in ontolojisi ise teolojisi ile birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü bu hususta o, filozoflardan farklı bir varlık anlayışına sahiptir. İbn Seb'in varlıkla ilgili konuları ilm-i ilahî (metafizik) adı altında ele alır. Bu ilmin konusu, Vahid, Mutlak Hakikat, Hakk veya kısaca vahdettir. Vahdette tek hakikat olan Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları, ana konular olarak ele alınmıştır. Kısaca İlimi İlahî'nin gayesi, marifetullah yani Allah'ı bilmektir.⁶⁷ Ona göre tek varlık Allah'tır. Bu teklifi izah ederken filozofların varlık çeşitlendirmelerinden yararlanmıştı. Vacip ve mümkün olarak belirlenen bu çeşitler İbn Seb'in tarafından sadece farklı isimlerle anılmış, varlığın teklifini izahta malzemededen öteye geçmemiştir. Mümkünün filozoflarda bir gerçekliği varken İbn Seb'in'de bu gerçeklik sadece ve sadece Allah'a verilmiştir.⁶⁸ Mümkünün gerçekte bir hakikati yoktur; çünkü onlar vehimdir.⁶⁹ Allah'ın sıfatları konusunda ise genel olarak filozoflarla benzerlikler gösterir.⁷⁰

⁶⁵ İbn Seb'in'in mantık konusundaki görüşleri için bkz. İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 31-85; *Sicilya Cevapları*, s. 55-60, 87; ayrıca, Kettüre'nin düşünceleri için bkz. Girış, *Büddü'l-Ârif* içinde, s. 11.

⁶⁶ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 289-291, 42; B. Bozkurt, *agt*, s.105-106.

⁶⁷ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s.38, "Vasiyyetu İbn Seb'in li Eshâbihî", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 314; Bozkurt, *agt*, s. 108.

⁶⁸ İbn Seb'in, "Risâle (1)", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 193-194.

⁶⁹ İsmi Bilinmeyen Müellif, "Şerhu Ahd", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 66. Bu şerh, İbn Seb'in'in risâleleri içerisinde yer alan *Ahd İbn Seb'in li Telâmizihî* adlı kısa risâlesine yazılmış orta uzunluktaki bir şerhtir. Ancak bu şerhin kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Şerhte geçen ifadeler bu eserin İbn Seb'in tarafından değil de bir öğrencisi tarafından yazıldığını göstermektedir. Fakat bu öğrencisinin kim olduğu bilinmemektedir. Bu nedenle makalemizde bu eseri "İsmi Bilinmeyen Müellif" olarak ifade edeceğiz.

⁷⁰ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s.172, 183.

İbn Seb'in'in tüm felsefesinin odak noktasını vahdet fikri oluşturur. Onun vahdet fikri, "La İlahe İllallah"ın da ötesinde olup, "Leyse İllel Eys" (Sadece "Varlık" vardır) ve "Allah'ü Fakad" (Sadece Allah) ifadeleriyle son noktasını bulur. Hatta en doruk noktası, "Huve"de (O) biter.⁷¹

İbn Seb'in'e göre âlem, "ilk alem" (Alemu'l-Evvel) ve "gerçek alem" (ya da mukarrebini alemi) olmak üzere ikiye ayrılır. Filozofların söz ettiği her şey ilk âleme dair bilgilerdir. Mukarrebini âlemi ise ilk âlemin dışında olup ona kesinlikle benzemez. İlk âlem, hâdis olup mukarrebini yüce âlemlere yükselmesinde sadece bir basamak görevi görür. Bu noktada âlemin kıdemi meselesi de bir sorun olarak İbn Seb'in'in karşısına çıkar. Onun bu hususta zorlandığı açıkça görülür. Zira âlemin kıdemi meselesi vahdet fikriyle karşılaştırıldığında onu tam bir ikilem içerisine sokmaktadır. Bu nedenle o, göreceli bir bakışla, âlemin vahdet bağlamında ezeli, zamansal ve mekânsal çerçevede ise hâdis olduğunu ileri sürmüştür.⁷²

İnsanın fiilleri konusunda da ciddi sorunlarla karşılaşan İbn Seb'in, eleştirdiği Eş'arileri kendisine çıkış noktası yapmıştır. Çünkü vahdet anlayışı bu konuda da onu bir ikilemde bırakmıştır.⁷³

Nübüvvet anlayışı, İbn Seb'in'in ahlâk felsefesinin önemli noktalarından biridir. Mutluluğa ulaşmada dikkate değer bir konu olan peygamberlik makamı, İbn Seb'in'de, adeta maddi âleminden manevi âleme geçişin son noktasıdır. Ona göre Allah'a ulaşma ancak Nebi'ye tabi olmakla, Nebi'ye ulaşmak da ancak "Vâris" sayesinde mümkündür. Bir insan mutlu olmak istiyorsa öncelikle bu yola katılacak, yani mürid (vârisu'l vâris) olacak, mürid olunca önce vârise tabi olacak, vâris onu, nebiye, nebi de Allah'a ulaştıracaktır.⁷⁴

Ahlâk konusunda filozoflardan yararlı olsa da daha çok tasavvufî bir sonuca ulaşır. Mutlak iyinin Allah olduğu ve gerçek anlamda iyiliğin sadece ondan geleceği, maddi hazların insanı uhrevî olgunluktan koparacağı ve yalnızca manevi hazlara yönelmesi gerektiği fikri İbn Seb'in'deki sıkı tasavvufî örgüyü ortaya koymaktadır. Mutluluk görüşü onun ahlâk anlayışının temelindedir. Bu doğrultuda o, filozofların faal akılla ittisalinde bulunduğu mutluluğu yeterli görmez. Varlıklar arasındaki derecelenme ve mutluluk için bu ara derecelerin kat edilmesi zorunluluğu vahdeti bölen bir durumdur. İbn Seb'in için gerçek mutluluk Nebi'nin verdiği bilgide saklıdır. O da ilim ve amelini beraber olduğu takva düzeyinde kendini gösterir.

⁷¹ İbn Seb'in, "Risâletu'l-Fakiriyye", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 11-12; "Kitâbu'l-İhâtâ", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 149.

⁷² İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s.240, 291; *Sicilya Cevapları*, s. 46-47.

⁷³ İbn Seb'in, "Risâletu'r-Rıdvaniyye", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 323.

⁷⁴ İsmi Bilinmeyen Müellif, "Şerhu Ahd", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 121-122.

Bu düzeyde olan bir kişi, vâris ve nebi sayesinde Allah'a ulaşma basamaklarını –ki bu basamaklar filozoflarınki gibi değildir- aşar ve gerçek mutluluğu elde eder. Bu basamakları aşarken insan Allah'ın her şeyi "İhata" ettiğini görecektir. "İhata", İbn Seb'in'in, kendisiyle vahdeti izah ettiği önemli bir kavramdır. "İhata"yı bilen Allah'ı bilmiş olur.⁷⁵

Ameli ahlâk konusunda İbn Seb'in'in benimsediği anlayış mu-tasavvıfların virtlerinden farklı değildir. Allah'a ulaşmada ilim ve amelin birlikteliği, nefsin terbiyesi ve "sefer ilmi"nin öğrettikleri önemli bir durumdur.⁷⁶

İbn Seb'in'in nefis konusunda ulaştığı nihai sonuçlara gelince bunlar orijinallikten uzaktır. Filozofların nefis anlayışına dayalı olarak görüşlerini açıklamaya çalışır. Nefsi epistemolojik açıdan ele almaz. Onun için nefsin sadece natık yönü ve bunun hikemi ve nebevi boyutları önemlidir.⁷⁷

C. SEB'İNİYYE TARİKATI

İbn Seb'in, sūfî nitelikli bir tarikat'ın sahibidir. Ancak bu tarikatını kurmadan önce İsbiliye'li (Sevilla) Şūzî tarafından kurulmuş olan Şūziyye tarikatına mensuptu. Felsefî bir eğilime sahip olan Endülüs'teki sūfîler arasında özellikle etkili olan bu tarikat, İbn Meserre (m.882-931) tarafından kurulan mektebin devamı niteliğindedir. İbn Seb'in, daha sonra Sebi'niyye tarikatını kurmuştur. Bu tarikat İbn Teymiyye'nin (ö.1328) zamanına kadar yaşamaya devam etmiştir. İbn Teymiyye Seb'inîlere yönelik ciddi eleştirileri içeren *İskenderiyeli Meseleler Kitabı* adlı bir eser de kaleme almıştır.⁷⁸

Kaynaklarda, söz konusu tarikatın mensuplarının çok sayıda oldukları, İbn Seb'in'e sıkı sıkıya bağlı olup, eğitimlerini gördükten sonra birçok diyarlara gidip onun görüşlerini yaydıkları belirtilmektedir.⁷⁹

Bazı araştırmacılar Seb'iniyye tarikatının Cüneydi Bağdadî (ö.298/910) tarafından kurulan Cüneydiyye tarikatının bir kolu olduğunu da söylemektedir.⁸⁰

⁷⁵ İbn Seb'in, *Risâletü'l-Fakiriyye, Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 21; *Büddü'l-Ârif*, s. 346-347, 330-331; *Sicilya Cevapları*, s. 74-76.

⁷⁶ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 360- 362.

⁷⁷ İbn Seb'in, *Sicilya Cevapları*, s. 113-116.

⁷⁸ Taftazanî – Leaman, *age*, s. 347; Maqarrî, *age*, c. II, s.403; A. Faure, *agmd.*, v. III, s. 921.

⁷⁹ Ebu'l-Vefa Taftazanî, *İbn Seb'in ve Felsefetuhu's-Sûfiyye*, Daru'l-Kitâbi'l-Lübnani, Beyrut, 1973, s.166-167.

⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber yay., Ankara, 1997, s. 622.

Seb'iniyye tarikatının ana görüşü, vahdet-i mutlaka fikridir. Bu tarikat muhakkik adı verilen mezhep dışındaki diğer tüm mezhepleri hakikate ulaşmamakla itham eder.

Seb'iniyye tarikatının mensuplarının namaz gibi dini sorumlulukları önemsemedikleri ve bu nedenle bu tür ibadetleri yapmadıkları Kütübî tarafından rivayet edilmektedir.⁸¹ Ancak tarikat mensuplarının bu tavırları kanaatimizce İbn Seb'in'in kendi yaklaşımını yansıtmamaktadır. Zira İbn Seb'in belki bu ithamlardan dolayı olsa gerek dini tekliflerin öneminden sık sık söz eder ve şeriata sarılmaya teşvik eder. Taftazanî de bu çelişkili durumu görmüştür ki çalışmasında İbn Seb'in'e ve tarikatına yapılan bu ithamları doğru bulmaz.⁸²

Seb'iniyye tarikatı sûfî nitelikli bir görünüm arz etmekle birlikte herhangi bir sûfî tarikattan farklı özelliklere sahiptir. Çünkü bu tarikat, diğerlerinde olduğu gibi nihai isnad noktasını Hz. Muhammed'de bitirmemiştir. Bu tarikatın hem İslâmî hem de gayri İslâmî birçok kaynağı bulunmaktadır. İbn Seb'in'in en önemli öğrencilerinden biri olan Şüşteri'nin ifadesine göre, bu tarikat başta Hermes olmak üzere, Sokrat, Eflatun, Aristoteles, Büyük İskender, Hallac, Şibli, Nifferi, Habeşi, Mavsili, Şuzi, Sühreverdî el-Maktul, İbn Fariz, İbn Kasi, İbn Meserre, İbn Sina, Gazali, Tusî, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, Ebu Meyden (Şuayb), İbn Arabî, Harranî, Adiyy (Adiyy b. Musafir) ve İbn Seb'in el-Gafîkî'ye dayanmaktadır.⁸³

Bu ifadelerle bakıldığında Seb'iniyye tarikatının eklektik bir tarikat olduğu görülmektedir. Bu durum İbn Seb'in'in eserlerine yansımış ve ondaki İhvan-ı Safa etkisini de ortaya koymuştur. İbn Seb'in'in eklektik yönü, onun faydalanmış olduğu fikirleri uzlaştırıp sonunda bu uzlaşmaya dayalı bir yol çizdiği anlamına gelmemelidir. Bu tavır onun bir metodudur. Çünkü İbn Seb'in, genellikle kendi fikirlerinin önemini, farklı fikirleri sunduktan sonra göstermeye çalışır. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, kendi yolunun alternatif bir yol olduğunu ispatlama gayretindedir.⁸⁴

Seb'iniyye tarikatının, Sühreverdî gibi Hermes'in manevi soyundan geldiklerini iddia ederek İsraki düşünürlerin eğilimlerine yakınlık gösterdiği söylenece de⁸⁵ buradaki İsrakilikten

⁸¹ Kütübî, *age*, c.I, s. 517.

⁸² Taftazanî, *İbn Seb'in ve Felsefetuhu's-Sûfiyye*, s.168.

⁸³ N. Scott Jhonson, "Ocean and Pearls: İbn Seb'in, Shushtari and the Doctrine of Absolute Unity", *Sûfî: a Journal of Sûfism*, London, 1995, sy. 25, s.25;

Taftazanî, *İbn Seb'in ve Felsefetuhu's-Sûfiyye*, s.169.

⁸⁴ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 283-285, 288-289.

⁸⁵ Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Arslan, İletişim yay., İst. 2002, c. II, s. 43.

Sühreverdî'nin işrakiliğini anlamak bizce kesin bir sonuç olarak söylenemez. Zira *Hikmetu'l-İşrak* ifadesi her ne kadar İbn Seb'in tarafından kullanılsa da onun bundan neyi kast ettiği açık değildir.

Öte taraftan onun Hermes'e yakınlığını ve onun yoluna hayranlığını dile getirdiği ifadeleriyle karşılaşmaktayız.⁸⁶ İbn Seb'in'de Hermes ve Hermesçiliğin⁸⁷ etkisi önemli bir noktadır. Onun bu konudaki şu sözleri dikkat çekicidir: "*Hatta tahsilini amaçlamış olduğum hak, yol gösterici bir rüyadır. Yaymayı istediğim hikmet eski zamanların Hermesçiliğidir. İfade etmek istediğim mutluluk nebevi idaredir. Bu sır geçmiş asırlarda gizlidir.*"⁸⁸

⁸⁶ İbn Seb'in, "*Risâletu'n-Nasiha evi'n-Nûriyye*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.162; *Büddü'l-Ârif*, s. 252.

⁸⁷ HERMES VE HERMESÇİLİK: Dinler Tarihi, Felsefe ve Bilim Tarihlerinde geriye doğru bakıldığında kutsal bir şahsiyetten söz edilir. Bu kişi Hermes Trismegistos adıyla şöhret bulmuştur. Hermes, Felsefe, Bilim ve Edebiyat Tarihlerinde daha çok mitolojik ya da yarı mitolojik niteliklere sahip birisi olarak ortaya çıkmasına karşın, dinler tarihinde bir peygamberle özdeşleştirilmektedir. Bu peygamber Hz. İdris'tir. Bütün kültürlerde Hermes'in üç ortak özelliği vardır. 1. Bir şekilde Nuh Tufanı ile beraber anılır. 2. Bütün kültürlerde seçkin, bilgili, nebi veya veli kişi olarak gösterilir. 3. Bütün geleneklerde yüce bir makama (sema) çıktığı düşünülür. İslâm dünyasına Hermes kültürü, Babil dinine ait unsurları Grek geleneğinin ezoterik yönleriyle birleştiren Harran'daki Sabiiler vasıtasıyla geçmiştir. Sabiiler'in ünlü bilginlerinden Sabit b. Kurra, Hermes'in *Kitâbu'n-Nevamis'*ini Süryanice'den Arapça'ya çevirmiştir. Kindî'nin öğrencisi Serahsi, Hermes'i, Sabii dininin kurucusu olarak gösterir. Hermes'in kendisine ve onun adıyla anılan ekole nispet edilen bir takım yazılı metinler günümüze Grekçe ve Arapça kaynaklar yoluyla aktarılmıştır. Bunlara kısaca "Hermetik Külliyyat"da denilir. Hermetik Külliyyatta eski Mısır dininden, Tevrat'tan, Zerdüştilik'ten, Stoacı, Eflatuncu, Pisagorcu ekollerden ve Gnostisizmden gelen birçok motif vardır. Hermesçiliğin hareket noktası, gerçeğin araştırılmasıdır. Fakat bunun için önce erdemli bir ruha sahip olunması gerekir. Madde karanlıktır. Işık ise ruhtur ve aydınlık ruhtadır. Fizik görüşünde Hermetik eğilime yakın olanlar, âlemin birliğini kabul etmişler, ayaltı ve ayüstü âlem görüşünü reddetmişlerdir. Bu konu İhvân-ı Safâ'nın "*Resâil*"inde de yer alır. Teoloji anlayışında Hermetik görüşün belirgin özelliği, tanrının sıfatları ve isimleri arasında herhangi bir ayırımın bulunmamasıdır. Bu inanç, Mutezile kelamcısı Allâf ve İbn Meserreyi etkilemiştir. İsrakî filozoflar da Hermes'i, hikmetin kaynağı, filozofların ve bilgelerin ilki sayarlar. Hermetik teolojide tanrının mutlak aşkınlığı, insanın aklıyla ve kıyas yoluyla ona ulaşamayacağı, ancak tecelliler ve zuhurla olabileceği, sadece dualar ve zahidane bir hayatla ona yakınlaşabileceği, kendini arındırma yoluyla hakikate ulaşılabilenliği konusu mutasavvıflarla benzerlik gösterir. Ancak süfülere göre bu faaliyetler birer aracıdır, nebevi kaynağa tabi olma zorunluluğu vardır. Hermes ve Hermesçilikle ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Mahmut Erol Kılıç, "*Hermes*" Madde-i, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İst., 1998, c.XVII, s.228-232; *İslâm Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, İst., 1989; Vincent J. Cornel, "*The Way of the Axial Intellect: The İslâmîc Hermetism of İbn Seb'in*", *Journal of the Muhyiddin İbn Arabi Society*, Oxford, 1997, sy.22., s.41-79.

⁸⁸ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 252.

İbn Seb'in'de Hermetizm önemli ve dikkate değer bir konudur. Tüm anlatmak istediklerini, tahkik yolunu ve gayesini hep bu noktaya yöneltmiştir. O, mutluluk anlayışının temelini koyduğu "Allah'a ulaşma" fikrinin Hermesî hikmette ve kutsal kitaplarda yer aldığını belirterek, Hermesçiliğin yanındaki değer ve önemini vurgulamıştır.⁸⁹

Şimdi İbn Seb'in'in tarikatına mensup önemli ve isimlerini bildiğimiz öğrencilerine kısaca değinmek istiyoruz. Bunlar içerisinde en dikkat çeken, Endülüslü sûfi ve şair Ebu'l-Hasan eş-Şüşteri'dir.⁹⁰

Şüşteri'nin Kuzey Afrika'da Şuştür denen bir kasabada dünyaya geldiği söylenmektedir. Dini konularda bilgili, Kur'an'a hâkim birisi olduğu ve Ebu Medyen'in tarikatına intisap ettiği rivayet edilmektedir. Yaşça İbn Seb'in'den büyük olmasına rağmen ona tabi olduğu da belirtilmiştir. Ebu Medyen'in tarikatına mensupken İbn Seb'in ile karşılaşmış ve aralarında geçen bir diyalog sonucunda Seb'iniyye tarikatına geçtiği söylenmektedir. Bu karşılaşmada İbn Seb'in Şüşteri'yle konuşmuş ve onun Ebu Medyen'in yolunda olduğunu hissetmiş ve ona şöyle demiştir: "Eğer cenneti istiyorsan Ebu Medyen'i takip et. Yok, eğer cennetin sahibini istiyorsan bana gel." Daha sonra Seb'iniyye tarikatından bazı müridler Şüşteri'yi hocası İbn Seb'in'e tercih etmişlerdir. Fakat o, bunlara aldırış etmemiş ve bu yaklaşımlarını onların İbn Seb'in'i anlamadığına yorumuştur.⁹¹

İbn Seb'in'in vefatından sonra, Şüşteri'nin Seb'iniyye tarikatından ayrılıp kendine özgü bir yol kurduğu söylenmektedir. Sünni sûfilığe daha yakın olarak kabul edilen bu yola, kaynaklarda Şüşteriyye tarikatı denmektedir.⁹² İbn Seb'in'in öğrencilerinin Şüşteri'ye olan ilgileri; daha o hayatta iken bu tarikatın kurulacağını gösteriyordu. Şüşteri hicri 12 Sefer 668 yılında vefat etmiş ve Dimyat'ta defnedilmiştir.⁹³

Şüşteri'ye atfedilen bazı eserler vardır. Bunlar, *Urvetu'l-Vuskâ*, *Mekâlidu'l-Vücudiyye fi Esrari's-Sûfiyye*, *Risâletu'l-Kudsiyye*, *Merâtibu'l-İmaniye ve'l-İslâmiyye ve'l-İhsaniye* ve *Risâletu'l-İlmiye*'dir. Bu eserlerin yanı sıra şiirlerini içeren bir *Dîvan*'ı da vardır.⁹⁴

⁸⁹ İbn Seb'in, "Risâletu'l Fakiriyye", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.5-6.

⁹⁰ Makarrî, *age*, c. II, s. 384; Taftazânî, *İbn Seb'in ve Felsefetuhu's-Sûfiyye*, s.170.

⁹¹ Makarrî, *age*, c. II, s. 385-386; Taftazânî, *İbn Seb'in ve Felsefetuhu's-Sûfiyye*, s.170.

⁹² Taftazânî, *İbn Seb'in ve Felsefetuhu's-Sûfiyye*, s.173-175.

⁹³ Makarrî, *age*, c. II, s.386.

⁹⁴ Makarrî, *age*, c. II, s.185.

İbn Seb'in'in kaynaklarda isimleri geçen iki öğrencisini daha bilmekteyiz. Bunlardan biri Yahya b. Ahmed b. Sülayman el-Belunsî'dir. Bu öğrencisi hocası İbn Seb'in'in menkıbelerini içeren *el-Verasetu'l-Muhammediyye ve'l-Fusûlu'z-Zatiyye* adlı bir eser yazmıştır.⁹⁵ Diğer bir öğrencisi de İbn Ebi Vâtîl'dir. Bu kişi hakkında da kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Ancak onun İbn Kasi'nin *Hal'u'n-Na'leyn* eserine bir şerh yazdığı ve Fatimî görüşlere inandığı konusunda çeşitli iddialar vardır. Ebi Vâtîl'in, hocası İbn Seb'in gibi hurûfçu yönlerinin olduğu ve nübüvvet, hilafet ve velayet konularında farklı fikirlerinin bulunduğu söylenmektedir.⁹⁶

D. ESERLERİ.

1. Büddü'l-Ârif

Bu eserin tam adı *Kitâbu'l-Büddü'l-Ârif ve Akidetu'l-Muhakkiki'l-Mukarrebî'l-Kâşif ve Tariku's-Saliki'l-Mütebettili'l-Âkif* şeklinde, kitabın girişinde yazmaktadır.⁹⁷ Bu eser 377 sayfa olarak, Corc Ketture tarafından Beyrut'ta 1978'de tahkikli olarak neşredilmiştir. Ketture, bu esere onsekiz sayfalık bir de önsöz yazmıştır. Eserin içindekiler bölümü kitabın sonunda verilmiştir. Eser genel olarak mantık, bilgi, nefis konusundaki fikirler ve bunlarla ilgili tartışmalar olmak üzere üç bölüme ayrılır. Bu eserin belirgin özelliği İbn Seb'in'in dönemindeki kalam, fıkıh, felsefe akımlarına karşı ortaya koyduğu eleştirilerdir. Bazı konularda da mutasavvıfları eleştirmektedir.

Büddü'l-Ârif bazı yazarlarca İbn Seb'in'in ana eseri olarak kabul edilir. Bu eserde yer alan Fârâbî (871-950), İbn Sina (980-1037), İbn Rüşd ve Gazalî'ye ilişkin tasvirler İslâm felsefesinde psikolojik yorum yönündeki ilk denemeler olarak kabul edilmiştir.⁹⁸

Büddü'l-Ârif'in günümüze ulaşan beş nüshası vardır. Bilinen en eski nüsha Süleymaniye Kütüphanesi içerisinde yer alan Veliyuddin Carullah Efendi Kütüphanesi 1273 numaradadır. Bu nüsha İbn Seb'in'in ölümünden yaklaşık on yıl sonra, hicri 679 miladi 1280 tarihinde öğrencilerinden Muhammed İbn Muhammed el Attar tarafından istinsah edilmiştir.⁹⁹

⁹⁵ Makarrî, *age*, c. II, s. 396-397.

⁹⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 676-677; Taftazanî, *İbn Seb'in ve Felsefetuhu's-Sûfiyye*, s.173.

⁹⁷ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 25; Yaltkaya, *Giriş, Sicilya Cevapları* içinde, s. 6, birinci dipnot.

⁹⁸ Henry Corbin, *age*, c. II, s. 44.

⁹⁹ Ketture, *Giriş, Büddü'l-Ârif* içinde, s. 6; Gölpınarlı, *agm*, s. 80.; Karlığa, *Önsöz, Miftâhu Büddü'l-Ârif*, (tahkik ve neşr), İslam Tetkikleri Dergisi içinde, İst., 1995, c.XIX, s. 305.

İkinci nüsha ise yine Süleymaniye Kütüphanesi içerisinde yer alan Vehbi Efendi Kütüphanesi 833 numaradadır. Bu nüshanın üzerindeki unvan sayfasında *Kitâbu'l-İfşa Hikmetu'l-İlahiyye* şeklinde altınla yazılmış bir yazı vardır. Eser, kütüphane defterine de bu isimle geçmiştir. Herkes bu eseri İbn Seb'in'in ayrı bir eseri zannetmiştir. Oysa kitabın mukaddime ve diğer bölümlerine bakıldığında bunun *Büddü'l-Ârif*ten başka bir eser olmadığı anlaşılmıştır.¹⁰⁰ Carullah Efendi Kütüphanesi'ndeki nüshanın ismini el-Büstanî, *Dairetu'l-Maarif*te; Kütübî ise *Fevatu'l-Vefayat*'ta *Lâ Büddü'l-Ârif minhu* şeklinde kaydetmişlerse de Zehebî, İbn Hatib ve özellikle İbn Seb'in'in öğrencisi Yahya bin Ahmed bu eserin adının *Büddü'l-Ârif* olduğunu belirtmiştir. Ayrıca söz konusu kütüphanedeki nüshanın ismi de *Büddü'l-Ârif* olarak geçmektedir.¹⁰¹

Üçüncü nüsha, Berlin'de bulunmaktadır. Bu nüsha İbn Seb'in'in öğrencisi Ebu'l Hasan eş-Şüsterî'nin istinsah ettiği bir nüshadan kopya edilmiştir.¹⁰²

Dördüncü nüsha, Kahire'deki Daru'l-Belediye Kütüphanesi'nde 2062 numarada yer almaktadır. Eserin ismi *Risâletu'l-Makalidi'l-Vücutiyye* olarak İbn Seb'in'e nispetle geçer. Eski bir yazı ile yazılmış bu nüshanın, yaklaşık olarak hicri sekizinci yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır. 130 varak olup, 20 X 14 ebadındadır ve her sayfada 17 satır bulunmaktadır.¹⁰³

Beşinci nüshanın da Kazakistan Kütüphanesi'nde bulunduğu söylenmektedir.¹⁰⁴

*Büddü'l-Ârif*te mantık, bilgi problemi ve psikoloji başta olmak üzere İslâm felsefesinin belli başlı konuları özgün bir biçimde yer alır. İbn Seb'in bu eserinde filozofların çıkış noktalarıyla hareket etmekte ancak onların vardığı sonuçları eleştirmektedir. Ama asıl eleştirisi kelamcıların ve fakihlerin görüşlerini çürütmeye yöneliktir. Ona göre tasavvufî bilgi gerçekliğin en doğru ifadesidir. Bu bilgiye ancak mukarreb ya da muhakkik olarak tanımladığı kişiler sahip olabilir.¹⁰⁵

Büddü'l-Ârif'in ilk bölümünde Aristoteles mantığının temel konuları yer alır. Özellikle tanımlar ve kategoriler konusunda Aristote-

¹⁰⁰ Gölpinarlı, *agm*, s. 82; Yaltkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s. 6, birinci dipnot.

¹⁰¹ Kettüre, *age*, s. 6; Gölpinarlı, *agm*, s. 83.

¹⁰² Kettüre, *age*, s. 6; Karlığa, Önsöz, *Miftahu Büddü'l-Ârif* (tahkik ve neşr), s.305.

¹⁰³ Kettüre, *age*, s. 6; Muhammed Yasir Şeref, *Felsefetu'l-Vahdeti'l-Mutlaka inde İbn Seb'in*, Daru'r-Reşid li'n-Neşr, Irak, 1981, s.35-36.

¹⁰⁴ M. Yasir Şeref, *age*, s.36.

¹⁰⁵ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 285; Karlığa, Önsöz, *Miftahu Büddü'l-Ârif* (tahkik ve neşr), s. 304.

les mantığından farklı yorumlar yapılır. Beş külli kavram açıklanır.¹⁰⁶ Bu bölümden sonra bilginin tanımı yapılarak filozofların, fakihlerin, kelamcıların (İbn Seb'in bunlara Eş'ariler diyor) ve mutasavvıfların bilgi anlayışı açıklanır. Bunlar arasında tasavvufî bilginin hakiki bilgiyi temsil ettiği vurgulanarak, sûfîlerin bilgilerinin özelliği ve mertebeleri konusuna yer verilir. Helenistik felsefenin ana konularından olan kozmolojik akıllar teorisi ele alınırken kelamcı, fakih, filozof, mutasavvıf ve mukarrebın akıl nazariyesi hakkındaki değerlendirmelerine yer verilir. Pisagorcuların ve Aristoteles'in eserlerine şerhler yazan Helenistik filozofların ve bunların görüşlerini İslâm dünyasında tekrarlamaya çalışan Fârâbî, İbn Rüşd gibi filozofların ve Gazali, İbn Bacce (1077-1139) gibi tasavvufî yönü ağır basan düşünürlerin görüşleri eleştirilir.¹⁰⁷

Eserin son bölümünde filozofun psikolojiye dair görüşlerini içeren nefis ile ilgili kısımlar yer alır.¹⁰⁸

İbn Seb'in bu eserde öncelikle şu problem üzerinde durmuştur: Mutasavvıf için Hakk'a veya ilahî hakikate ulaşmak nasıl mümkündür? Veya mutasavvıf gelecekteki durumlar için müsait olan muhakkik arifin derecesine ve ilahi kemalleri anlama derecesine ne zaman ulaşacaktır? İbn Seb'in bu sorgulamada kendi mezhebine uygun olan cedeli yolu takip ederek önceki mezhepleri reddeder. Onların bu hedefe ulaştıramayacaklarını ve buna kesinlikle güçlerinin yetmediğini ispatlar. *Büddü'l-Ârif*'te İbn Seb'in'in mücadele ettiği mezhepler, akli yolu tutmakta, fıkihtan başlayarak felsefeye doğru bir yol takip etmekte ve kelâm ilmiyle yol kat etmektedir. İbn Seb'in de tartışmalarını bu noktaya has kılmış ve kelamcıları eleştiriye tabi tutmuştur.¹⁰⁹

İbn Seb'in bu eserde tasavvufu felsefeye dâhil etmiş fıkhı, kelâmı ve felsefeyi tahkike giden adımlar olarak kabul etmiştir. Ona göre muhakkikin ilimleri asıl olup diğerleri birer aracı ve yardımcıdır. Onun bu eserde asıl vurgulamaya çalıştığı nokta "takattu" yani engelleri kaldırmadır. Diğer bir ifade ile takattu, sûfînin vuslatı, kul ile yaratıcısı arasındaki araç ve alakaları ortadan kaldırmaktır.¹¹⁰

İbn Seb'in'in bu eserde cevap vermeye çalıştığı önemli bir soru da şudur: "Sûfî, Rabbine ulaşmak için, tahkik derecelerini nasıl kat edecektir?" Bu soruya, *Büddü'l-Ârif*'te, iki şekilde cevap vermektedir: Birincisinde, bilgi nazariyesine bir vurgu vardır. Burada, ilahi ilme mantık ve mantığın neticeleri yoluyla nasıl ulaşılacağı ince-

¹⁰⁶ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 31-90.

¹⁰⁷ İbn Seb'in, *age*, s. 92-136.

¹⁰⁸ İbn Seb'in, *age*, s. 206-320.

¹⁰⁹ Kettüre, Giriş, *Büddü'l-Ârif* içinde, s. 8-9.

¹¹⁰ Kettüre, Giriş, *age*, s. 10.

lenmiştir. Bu doğrultuda ilahi hakikate ulaşmada, mantık ilminin yeterli olup olmadığı temel bir sorundur. İbn Seb'in'in buradaki önerisinde, eleştirel olmak esastır. Mantık ilminin ilkelerine ve onun çeşitli hükümlerine dayanan analitik bir yaklaşım tavsiye edilmektedir.¹¹¹ İkincisinde, bilgi araçları olmaları itibarıyla akıl ve nefis kavramlarının rolü ön plana çıkmaktadır. Bu kavramların pratik anlamda ilk görevi vahdet-i vücudçu tasavvuf anlayışına göre kulu Rabb'e yakınlaştırmaktır. İşte bu, İbn Seb'in'in savunduğu görüşdür: Dolayısıyla *Büddü'l-Ârif*, öncelikli öğrenilmesi gereken ilimlerin başında mantık ilminin geldiğini vurgulamaktadır. Bu konuda İbn Seb'in İhvan-ı Safa'ya dayanmaktadır. Ancak filozoflar mantığı âlemi anlamada hislere yardımcı bir yol olarak görüp bilgi nazariyesini güçlendirmede bir araç yaparken, İbn Seb'in bunu sadece bir fayda anlamında ele almakta, mantığa bizatihi değer vermemektedir. Çünkü İbn Seb'in'e göre bilgi, marifetullahın dışında başka bir şey değildir. Bu bilgi de dahilî his ve etkilenimler üzerine kurulu içsel tecrübelerdir. Bu tecrübelerle mantık ve burhanî yolun esasları nerede kesişmektedir?¹¹²

İbn Seb'in bu eseri yazma amacını şöyle belirtir: Eski zamanlardaki Hermetik hikmeti ifşa etmek, nebevi hidayetini ifade ettiği hakikatleri, her muhakkikin kendisiyle aydınlanmayı istediği nuru, vurgulanmamış ve kadîm zamanlardan beri yayılmamış olan ilmi, peygamberlerin kendisi için gönderildikleri sırları açıklamaktır. Ayrıca, mutlu kişinin tasavvur ettiğinde mutlak kemale ulaşacağı manaları elde edenin, bunu gerçekleştirdiğinde, Allah'ın güç ve yardımıyla sıkıntıların önünde açıldığı hayırları açıklamak istemiştir. İbn Seb'in'i buna götüren sebep, her âlim ve insaf sahibine ayan olan yardım ve rehber olma yönüyle, şeriatın cevap vermeyi zorunlu kıldığı taleptir. Bu sorulara o, Allah'ın yardımıyla, kısaca, gerektiği yerlerde uzatarak, isteyene gerekliliğini vurgulayarak, talep edene taleplerini, mutlulara mutluluklarını öğretmek, abid olana ibadetlerini göstermek, münkeri cehaletinden ve alışkanlığından çıkartmak, sülûk edene tanrısına olan şevk ve amacını sevdirmek amacıyla cevap verdiğini belirtir.¹¹³

İbn Seb'in'in bu kitabı yazmadaki bir diğer amacı da mukarrebini, sûfler ve filozoflar üzerine neler söylediğini ortaya koymaktır.¹¹⁴

¹¹¹ Kettüre, Giriş, *age*, s. 10-11.

¹¹² Kettüre, Giriş, *age*, s. 11.

¹¹³ İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s.29-30.

¹¹⁴ İbn Seb'in, *age*, s.275.

Bunların yanı sıra İbn Seb'in *Büddü'l-Ârif*'i kelim ilmi ve manaların hakikatleri bilgisini yeni öğrenmeye başlayanlar için özet ve veciz ifadelerle yazdığını da belirtmiştir.¹¹⁵

Diğer taraftan bu eserle ilgili olarak dikkatimizi çeken bir noktayı belirtmek istiyoruz. Bu da *Büddü'l-Ârif*'in farklı yorumlara açık ve anlaşılması zor bir eser olmasıdır. İbn Seb'in de bu durumu bilmiş ve bu eserin anlaşılması için *Mülâhazât alâ Büddü'l-Ârif* adlı bir risâle de yazmıştır. Burada *Büddü'l-Ârif*'teki bu sıkıntının nedenlerini İbn Seb'in şu şekilde izah eder: "Ey (falanca)! İşte şu *Büddü'l-Ârif* kitabı. Bunu orada söz konusu edilen beş ekol sahibinin (Fakih, Kelamcı, Filozof, Sûfî ve Mukarreb) görüşlerinden derleyerek üzerine kendimden bazı sözler söyledim. Sen de biliyorsun ki, ben o sözleri ne denemişimdir ne de temize çekmişimdir. Ve sen aslını kendin koruyor, bana sadece durak yerlerini iletiyordun. Sonra gelen konuda söz edileceği zaman, önce geçen konudan yardım alınacağı senin değerli bilginle malumdur. Alışkanlığım gereği onun hepsini (*Büddü'l-Ârif*) sana gönlümden yazdırdım. O zamanlağ ömür gençlik çağındaydı, şimdi ise sonunda ya da sonun yakınlarındadır. Zihnimde haberler muhtelif idi. Bu sebeple sen bu konudaki mazeretimi kabul et, ona bakanlar da (beni mazur sayınlar.)"¹¹⁶

2. el-Kelâm ala'l-Mesâilî's-Sıkilliye (Sicilya Cevapları)

İbn Seb'in'in ikinci önemli eseri olan bu kitabın tek nüshası Oxford'da Bodleian Kütüphanesi 456/1 numaradadır. Bu eseri Münih Üniversitesi profesörlerinden Pretzl, Almanca'ya çevirmiş, birkaç yerindeki yanlışlıkları düzeltmiştir.¹¹⁷ Pretzl'den önce Amarrî ve Mehren de bu eser üzerine yazılar yazmışlardır.¹¹⁸

Şerafettin Yalrkaya (1879-1947), bu eseri önce *Sicilya Cevapları* adı altında 1934 yılında Türkçe'ye tercüme etmiş, daha sonra da 1941 yılında *el-Kelâm ale'l-Mesaili's-Sıkilliye* adıyla Arapçasını neşretmiştir. Henry Corbin bu neşre ondokuz sayfalık Fransızca bir önsöz yazmıştır.¹¹⁹

Yalrkaya, bu eserin fotografinin 1931 yılında Prof. Pretzl tarafından kendisine verildiğini belirtmektedir. Eserdeki yanlışlıklar ve anlaşılması güç ifadeler Yalrkaya'nın eseri tercüme etmeyi bırakmasına sebep olmuştur. Ancak iki yıl geçtikten sonra eseri tercümeye yeniden girişmiştir. Bu arada Amarrî ve Mehren'in çalışma-

¹¹⁵ İbn Seb'in, *age*, s. 31.

¹¹⁶ İbn Seb'in, "Mülâhazât alâ Büddü'l-Ârif", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.250-251.

¹¹⁷ Yalrkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s.1.

¹¹⁸ Yalrkaya, Giriş, *age*, s.2.

¹¹⁹ Yalrkaya, Giriş, *age* s.2. İbn Seb'in'in bu eserinin Arapça matbu baskısı için ayrıca bkz. Fuat Sezgin, *İslâmic Phylosophy*, Frankfurt, 1999, "Ibn Sab'in", vol. 80, s. 172-266.

larını da incelemiştir. Özellikle Amarrî'nin çok iyi Arapça bilmesine rağmen kitabın içeriğini tamamen kavrayamamış olduğunu görmüştür.¹²⁰

Bu eserin Türkçe'ye *Sicilya Cevapları* adı altında tercüme edilmesinin nedeni dönemin Sicilya kralı II. Frederick'in sorduğu felsefi sorulara İbn Seb'in'in verdiği cevapları içeriyor olmasıdır. II. Frederick Sicilya kralı olduğu için bu sorulara Arapça'da "Sicilya Meseleleri" anlamına gelen *el-Mesâilî's-Sıkılliye* denildiği gibi, İbn Seb'in'in bu sorulara verdiği cevaplardan dolayı da *Ecvibetu's-Sıkılliye* veya *el-Kelâm ale'l-Mesailî's-Sıkılliye* de denilmektedir.¹²¹

II. Frederick Von Hohenstaufen, Palermo sarayında yetişen ve bilginleri korumasıyla tanınan bir kraldı. Yunanca, Latince, İtalyanca, Almanca ve Fransızca'nın yanı sıra Arapça'yı da bilirdi. Napoli Manastır Okulunu kurdurmuş ve Aristoteles'in eserlerini Arapça'dan Latince'ye çevirtmiştir.¹²² 1220 yılında Roma'da İtalya İmparatorluğu tacını giymiş, bu tarihten yaklaşık dokuz yıl sonra da Kudüs kralı olmuştur. Mısır sultanıyla Kudüs'ün iadesi konusunda girişimlerde bulunurken sultanın elçisiyle felsefi konularda tartışmalarda bulunmuştur.¹²³ Müslümanlara karşı gösterdiği hoşgörü ve yakınlık nedeniyle II. Frederick, papalar tarafından Hristiyan inancından ayrılan kişiler arasına konmuş ve bu konuda 1239 ve 1245 tarihlerinde Roma sarayından fermanlar çıkmıştır. Bu konuda Dante (1265-1321), *İlahî Komedyası*'nda, II. Frederick'in, kendisini cehennemden ateşle kızarmış lahitler içerisine soktuğunu belirtmiştir.¹²⁴

II. Frederick *Sicilya Cevapları*'na konu olan soruları Mısır, Şam, Irak, Derub (Anadolu) ve Yemen'e göndermiştir. Söz konusu yerlerde bulunan âlimlerin cevaplarını beğenmemiştir. Bunun üzerine bu sorulara cevap verebilecek bir kişi aramaya başlamış ve kendisine Endülüs'te bulunan İbn Seb'in'den söz etmişlerdir. Muvahhidî Sultanı Ebu Muhammed Abdulvahid er-Reşid'e (ö. 1242) müracaat etmiştir. O da Sebte'de kendi tarafından vali olarak atanan İbn Halas'a bu durumu yazmıştır. İbn Halas, İbn Seb'in'i çağırarak

¹²⁰ Yaltkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s.2.

¹²¹ Yaltkaya, Giriş, *age*, s.4; Corbin, *age*, c. II, s.43.

¹²² Yaltkaya, Giriş, *age*, s.3; Ülken, *İslâm Felsefesi (Kaynakları ve Etkileri)*, Ülken yay., İst., 1998, s. 272.

¹²³ Yaltkaya, Giriş, *age*, s.3.

¹²⁴ Yaltkaya, Giriş, *age*, s.4; II. Frederick'in ilme katkıları konusunda bkz. Aziz Ahmed, *History of Islamic Sicily*, Edinburgh Univ. Pres., Edinburg, 1975, s.88-96; Charles Burnett, "The "Sons of Averroes with the Emperor Frederick" and the Transmission of the Philosophical Works by Ibn Rushd", *Averroes and the Aristotelian Tradition* içinde, ed. by. G. Endress - J. A. Aertsens, Leiden, Köln, 1999, s.267-275.

Reşid'in emrini kendisine tebliğ etmiş, Kral II. Frederick'in göndermiş olduğu hediyeleri kendisine vermiştir.¹²⁵ Bu işi gönüllü olarak yapacağını söyleyen İbn Seb'in hediyeleri kabul etmemiştir. İbn Seb'in'in gönderdiği cevapları çok beğenen II. Frederick ikinci defa kendisine hediyeler göndermiş fakat o yine kabul etmemiştir.¹²⁶ Bu sorulara cevap vermek için İbn Seb'in'in önerilmesi o dönemde bu meselelere onun düzeyinde cevap verecek bir kişinin bulunmadığını göstermektedir.¹²⁷

Sicilya Cevapları'na baktığımızda II. Frederick'in İbn Seb'in'e dört felsefi konuda sorular yönelttiğini görmekteyiz. Bunlar:

1. Aristoteles âlemin kadim olduğuna dair görüşüne bir delil i-leri sürmüştür müdür? İleri sürmüştürse, nasıldır? İleri sürmemişse âlemin kadim olduğu görüşüyle neyi kastetmiştir?¹²⁸

2. Metafizik ilminin (İlm-i İlahî) gayesi ve zaruri mukaddimeleleri nelerdir?¹²⁹

3. Kategoriler nedir? Bunlar ilimlerde nasıl kullanılır, sayıları kaçtır, sayılarının eksik ya da fazla olması mümkün müdür? Mümkün olduğunun veya olmadığının delili nedir?¹³⁰

4. Nefs nedir? Nefsin yok olamayacağını delili nedir? Bu konuda İskender el-Afrodisi (m. III. yy.) Aristoteles'e hangi noktalarda muhalefet etmiştir.¹³¹

İbn Seb'in'in bu sorulara verdiği cevaplara bakıldığında onun Yunan felsefesine özellikle de Aristoteles felsefesine ve İslâm felsefesine hâkimiyetinin ne derece yüksek olduğu görülür.

Bu eserde sorulan sorulara verdiği cevaplarda İbn Seb'in'in takip ettiği metot, genel olarak şu şekildedir: Önce muhatabın sorduğu soruyu sorar ve akabinde sorunun değerlendirmesini yapar. Sorunun doğru sorulup sorulmadığını soruşturur ve sorunun doğru şeklini sunar. Daha sonra sorulan konuda geçen kavramları netleştirir ve farklı tanımları verir. Kavramlar netleştirildikten sonra görüşlerini sunacağı filozofun (bu eserinde bu filozof Aristoteles'tir) metodunu sunar ve felsefesini özetler. Filozofun delillerini verir, sonrasında bu delilleri değerlendirmeye tabi tutup eleştirir. Varsa

¹²⁵ Yaltkaya, Giriş, *Sicilya Cevapları* içinde, s.4.

¹²⁶ Yaltkaya, Giriş, *age*, s.5.

¹²⁷ Bedevî, Giriş, *Resâilü İbn Seb'in* içinde, s.2-3; H. Z. Ülken, "İslâm Felsefe ve İtikadının Garba Tesiri", *AÜİF Dergisi*, Ankara, 1962, c. X, s.26.

¹²⁸ İbn Seb'in, *Sicilya Cevapları*, s.15-47.

¹²⁹ İbn Seb'in, *age*, s.48-78.

¹³⁰ İbn Seb'in, *age*, s.79-100.

¹³¹ İbn Seb'in, *age*, s.101-144.

karşı fikirleri aktarır ve en sonunda kendi görüşlerini -her ne kadar net olmasa da- sunar.¹³²

3. Resâilu İbn Seb'in

İbn Seb'in'in yirmi risâlesini içeren bir eserdir. Bu risâleleri Abdurrahman Bedevî neşretmiş ve bu esere bir de giriş yazmıştır. Bu girişte İbn Seb'in'in hayatı görüşleri ve eserin içeriğine yer verilmektedir. Bedevî bu eserde önce İbn Seb'in'in bazı risâlelerini yayınladığını, daha sonra diğer ulaşabildikleriyle beraber hepsini bu kitapta topladığını söylemektedir. Bundan sonra da İbn Seb'in'in *Büddü'l-Ârif* eserini neşredeceğini belirtmektedir.¹³³ Ancak ömrü bunu yapmaya yetmemiştir.

Büyük oranda Bedevî'ye dayanarak İbn Seb'in'e ait olan risâleleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Risâletu'l-Fakiriyye*: İbn Seb'in bu risâlede yoksunluk (fakr) ve bu kavramla benzer anlamları taşıyan adem, madum, idam kavramlarını felsefî açıdan ele almış ve filozoflardan nakiller yapmıştır. Daha sonra aynılık (huve huve) kavramını da izah eden İbn Seb'in vahdet anlayışına geçiş yapmıştır. Ayrıca varlığın çeşitleri, Tanrı'nın sıfatları, hikmet ve çeşitleri, mutluluk ve iyiliğin çeşitleri gibi konuları da ele almıştır.¹³⁴

2. *Kitâbun fihi Hikem ve Mevâiz*: Bu risâleye Yasir Şeref, *Kelamun l'İbni Seb'in*¹³⁵ adını vermiştir. Bu risâle "vahyedileni dinle" diye başlamaktadır.

Risâlenin baş taraflarından itibaren İbn Seb'in vahdet, mutluluk, şeriat ve hakikat, Allah'ın nimeti v.b. konularda mutasavvıfların görüşlerini eleştirir. Bu konuyla ilgili çeşitli ayetler, hadisler ve şiirler getirerek, tasavvufî açıklamalar yapar. Bunların devamında bazı mutasavvıflardan isim vermeden bahseder. Onların bu dünyada bazı şeyleri müşahade ettiklerini belirterek, nimetlendiklerini, Allah'a doğru gittikleri yolda doğru olduklarını söylediklerini anlatır. Burada, Allah'a gidişlerinde onların idealardan (el-Musulu'l-Muallaka) da bahsettiklerini ve bunlar hakkında çeşitli açıklamalar yaptıklarını söyler. Tasavvufî bu hallerin kabul edilemeyeceğini belirten İbn Seb'in, bunlara alternatif yol olarak kendi yolunu gösterir.

¹³² Örnek olarak bkz. İbn Seb'in, *Sicilya Cevapları*, s.15-47. Diğer bölümlerde de büyük oranda aynı metot kullanılmaktadır.

¹³³ Bedevî, Giriş, *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 5-6.

¹³⁴ Bu risâle için bkz. *Resâilu İbn Seb'in*, s. 1-22.

¹³⁵ İbn Seb'in'e ait olan bazı risâlelerin adları yazılı değildir. Bunlar Yasir Şeref tarafından kısaca "İbn Seb'in'e Ait Söz" diye belirtilmektedir. Bunları birbirinden ayırmak için risâlenin ilk cümlesi verilmektedir.

Bu risâlenin sonundaki ifadelerin Yahya b. Ahmet b. Süleyman Belunsi'ye ait olduğu söylenmektedir. Bu ifadeler, bu risâlenin İbn Seb'in'in ağzından aktarıldığı ama bu şahıs tarafından yazıldığı konusunda bilgi veriyor görünmektedir.¹³⁶

3. *Kitâbu'l-Kavsiyye (Risâletu'l-Ķavsiyye)*: İbn Seb'in, bu risâlede bir sūfinin kendisine sorduğu bir kelime üzerinde durmuş, fakat metinde bu kelimenin tam yazılışı verilmemiş ve yanına bir soru işareti konulmuştur. O, bu kavramla ilgili bazı görüşler sunar. Bu görüşlerin sülûk ehli için gerekli olduğunu belirtir. Risâle genelinde tahkik ehlinin vuslatı ve bu vuslatın kazandırdıkları -ki bu Allah'ın salih kulları arasına girmedi, hakikat kapısının kendisine açılması- üzerinde durulmuştur. Tasavvufi bir risâledir. Kişinin, tövbeden Allah'ı müşahedesine uzanan yolunu özetler. Bu müşahede sırasıyla tövbe, Allah'ın salih kulları arasına girme, tahkik kapısının açılması, maksuduna yönelme, varlıktan soyutlanma, vahdet âlemine ve tevhid huzuruna ulaşma, Allah'ın ilim, âlim ve malumun kendisinde tek olduğunu bilme, uluhiyyet kapısının açılması, yüce dereceleri görme, refik-i âlâ'yı (Allah'ı) müşahade etme, hiçliği anlama, esma-i hüsnayı ve ism-i a'zamı kavrayıp, onunla dua etme ve en üst derecelere çıkmadır.

Bu risâlede, ulaşılan yüce dereceler ve bu hakikat seviyesine ulaşma, bir şekil üzerinde gösterildiği ve bunun da bir çizgiyle belirtildiği, bu çizgi de kavis şeklinde olduğu için, bu risâleye bu isim verilmiştir. Anlattığı bu şeklin neyi ifade ettiği ve ne anlama geldiği de kapalıdır.¹³⁷

4. *Ahd İbn Seb'in li Telâmizihî*: Bu risâle toplam iki sayfadır.¹³⁸ Bu risâle üzerine, İbn Seb'in'in ismi belli olmayan bir öğrencisi tarafından yazılmış, seksenaltı sayfalık uzunca bir şerh vardır. Bu şerhin İbn Seb'in'in öğrencisine ait olduğu, şerhin çeşitli yerlerindeki ifadelerden¹³⁹ ve özellikle de 108. sayfadaki "*Bu konularla (nefs) ilgili olarak efendimiz (İbn Seb'in) Allah kendisinden razı olsun Büddü'l-Ârif ve Mesâilu Sahibi's-Sıkilliye eserlerinde anlatmıştır. Oraya bak!*" cümlesinden anlaşılmaktadır. Bu şerh, İbn Seb'in'in *Ahd Risâlesi*'ni açıklamakla kalmamış, adeta onun tüm düşüncelerini de özetlemiştir.

Bu şerhin metodu, İbn Seb'in'in eserlerindeki metoda benzer. Özellikle, kelimelerin farklı anlamlarının uzunca açıklanması¹⁴⁰ ve farklı mezheplere göre bazı görüşlerin aktarılması buna örnek ola-

¹³⁶ İbn Seb'in, "*Kitâbun fihi Hikem ve Mevaiz*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.23-38.

¹³⁷ İbn Seb'in, "*Risâletu'l-Kavsiyye*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.39-42.

¹³⁸ Bu risâle için bkz. *Resâilu İbn Seb'in*, s. 43-44.

¹³⁹ İsmi Bilinmeyen Müellif, "*Şerhu Ahd*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.45, 108.

¹⁴⁰ İsmi Bilinmeyen Müellif, *age*, *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 45, 48, 50, 51, 52.

rak verilebilir. Fakat şerhin dilinin çok açık olması, İbn Seb'in'in dil ve yönteminden farklılık arz eder.

Bu risâlenin ve şerhinin içinde bulunduğu, Daru'l Kutubi'l Mısriyye'deki Teymuriye Kütüphanesi'ndeki risâle mecmuasının üstünde *Kitâbu'l-Ahd ve Şerhuhu* ismi yazılıdır.¹⁴¹

5. *Kitâbu'l-İhâtâ*:¹⁴² Bu risâle, İbn Seb'in'in edebi ve sembolik ifadelerinin en yoğun biçimde bulunduğu bir risâledir. Örneğin tek bir cümlede, oniki defa "iyyeh" veya "ih" kelimesini tekrarlamıştır.¹⁴³ Bu risâleyi İbn Seb'in, adeta vahdet-i mütlaka anlayışını izah etmek amacıyla yazmıştır. Bu bağlamda onun şu ifadeleri önemlidir: "*Allah vardı beraberinde hiçbir şey yoktu.*" "*De ki, Rabb mâlik-tir, kul helak olucudur ve vehim karanlıktır, Hakk salıktır ve siz de böylesiniz.*" İbn Seb'in ihâtânın zıtları birlediğini şöyle izah eder: İhâtâda çift tekle karışmıştır. Cumartesi, Pazar olmuş, muvahhid Ahad'ın aynısı olmuştur. Zamanda akıp giden hazır olmuş, ayanda ilk olan âhir olmuş, bâtın zahir olmuş, mü'min kâfir olmuştur. Kötü, veli olmuş, fakir, zengin olmuştur. Bunlar hikemî birlerdir, vehmi hâdisler değildir.¹⁴⁴

Diğer yandan bu risâlede vahdet, şu ifadelerle de anlatılmıştır: "*Ben inniyetlerin inniyeti, hüviyetlerin hüviyeti ve mahiyetlerin mahiyetiyim. Bütün bu azalan ve çoğalanlar "bir" manadır. Bu da "ben"dir (ene.)*"¹⁴⁵ İbn Seb'in ihatayı mıknatısa, varlıkları da demire benzetmektedir. Bu ikisini barındıran ilişki varlığın hüviyetidir. Bunları birbirinden ayıran ise varlıkların vehimliliğidir.¹⁴⁶

6. *Risâletu'n-Nasiha evi'n-Nûriyye*: Bu risâle, çoğunlukla "zikir"den ve son bölümlerinde de Allah'ın nur olmasından söz eder. Zikirle ilgili olarak, zikrin ne olduğunu, bu konuyla ilgili ayet ve hadisleri, zikrin faziletini, önemini bazen farz ibadetlerden bile üstün olduğunu, bu konuyla ilgili tartışmaları anlatır. Zikri, şer'i vazifelerden bile üstün tutan İbn Seb'in, adeti gereği Hristiyan ve Yahudi sûfilerden simya, sihir ve astroloji bilginlerinden, Hint kültüründen, Sudanlılardan, ismi belirtilmeyen bir papadan, Sokrat, Eflatun, Aristoteles ve Hermes'in zikirle ilgili sözlerinden, Adem, İdris, Nuh, İbrahim, İshak, Yakup, Yusuf, Musa ve Harun gibi peygamberlerin sözlerinden, Tevrat, Zebur, İncil, gibi kutsal kitaplar-

¹⁴¹ İbn Seb'in, "*Ahd İbn Seb'in li Telâmizihî*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.43, Bedevî'nin notu.

¹⁴² Bu risâlelerin listesi için bkz. Bedevî, Giriş, *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.17-19; Y. Şeref, *age*, s.36-38.

¹⁴³ İbn Seb'in, "*Kitâbu'l-İhâtâ*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.145.

¹⁴⁴ İbn Seb'in, *age*, s.143.

¹⁴⁵ İbn Seb'in, *age*, s.147.

¹⁴⁶ İbn Seb'in, *age*, s.145.

dan alıntılar yapmıştır. Ayrıca, peygamberimizin, dört halifenin, selef-i salihin ve önde gelen Müslümanların zikir tavsiye eden sözlerinden, mutasavvıfların zikir anlayışından söz etmiştir. Zikir yapmada dikkat edilecek hususları, bazı zikir lafızlarını, zikrin kazandırdıklarını, zühd, verâ, takvâ ile bağlantısını, hangi durumlarda ve nerelerde zikir yapılması gerektiğini uzun uzadıya anlatır. Risâlenin son bölümünde Allahın nur olmasından, nurun anlamlarından söz eder. Bu konuyla ilgili açıklamalar yaparken, sûfilere, filozoflardan (Gazali), yine Yahudi, Mecusî ve Hıristiyanlardan alıntılar yapar.¹⁴⁷

7. *Risâle (1)*: Bu risâle "Yalnızca Allah, Allah Kendisi'nden yardım istenendir" ifadesiyle başlar. Abdurrahman Bedevî bu risâlenin isminin "Elvâh" olmasının daha uygun olduğunu söyler.¹⁴⁸

Bu risâle dört bölümden oluşur. Allahın sıfatları, âlemin hadis olması ve Allah âlem ilişkisi, varlığın ne olduğu, kaçta ayrıldığı, nasıl bilindiği, ezel, dehr, ebed, zaman kavramları, ihata ve vahdeti mutlaka konuları ele alınmıştır. Birçok risâlesinde söz ettiği hakikate ulaşmayı burada da işlemiştir.¹⁴⁹

8. *Risâle fi Envârî'n-Nebi*: İbn Seb'in bu risâlede nur konusunu ele almış ve peygamberimizin de nur olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) nurlarının otuz üç olduğunu bunların bir nevi peygamberin özelliklerini ifade ettiğini açıklar. Bu nurlardan bazıları şunlardır: İzzet nuru, insani mükemmellik nuru, idrak nuru, nübüvvet nuru, neşet nuru, öncelik nuru, teşrif nuru, mevlid nuru, hilkat nuru, terbiye nuru, intikal nuru, nihayet nuru, hitabet nuru, ihata nuru, liva nuru, hayru'l mahz nuru, ubudiyet nuru, tezkiye nuru...¹⁵⁰

9. *Risâle Hitâbullahi bi Lisani Nurihi*: Bu risâle nefsin iyi ve kötü karşısındaki durumu, nefsin soyutlanması, Allah'ın zahir ve gaip olmasının keyfiyeti, vehim kavramı, âlem konusu ve bu konuda filozofların kullandığı vacib bizatihi, illet, evvel, âlemu't-tabii, âlemu'n-nefs, âlemu'l-akl gibi kavramlara yönelik eleştirilerini içerir. Kelamcılara yönelik bazı tenkitleri de ele alır.¹⁵¹

10. *Mülâhazat ala Büddü'l-Ârif*: Bu risâle, "Bilginler, Büddü'l-Ârif kitabında yazılan her şeyi çözmekten aciz kalmıştır" ifadesiyle başlar. Yasir Şeref bu risâleyi, *Risâletu'l-Fethi'l-Müşterek* adıyla

¹⁴⁷ İbn Seb'in, "Risâletu'n-Nasiha evi'n-Nûriyye", *Resâilu İbn Seb'in* içinde s. 151-189.

¹⁴⁸ İbn Seb'in, "Risâle (1)", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.190 birinci dipnot.

¹⁴⁹ İbn Seb'in, *age*, s. 190-200.

⁵⁰ İbn Seb'in, "Risâle fi Envârî'n-Nebi", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 201-211.

⁵¹ İbn Seb'in, "Risâle Hitâbullahi bi Lisani Nûrihi", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 212-246.

belirtmiştir.¹⁵² Abdurrahman Bedevî ise *Mülâhazat ala Büddü'l-Ârif* adıyla neşretmiştir.¹⁵³ Bekir Karlığa da bu risâleyi, *Miftahu Büddü'l-Ârif* adıyla neşretmiş ve bu neşre bir de önsöz yazmıştır.¹⁵⁴

İbn Seb'in bu risâleyi *Büddü'l-Ârif* eserindeki anlaşılmayan ya da kapalı olan ifade ve kavramları açıklamak amacıyla yazmıştır. Bu risâle yirmiüç bölümden oluşmaktadır. Genel olarak bakıldığında bu risâle, *Büddü'l-Ârif*'in neden anlaşılması güç bir eser olduğunu, onda yer alan harfler, sembolik ve kapalı ifadelerle nelerin kast edildiğini, İbn Seb'in'in beş mezhep olarak tanımladığı fakih, kalamcı, filozof, sûfî ve mukarrebten neler öğrenilmesi gerektiğini, simya ilminin bölümlerini, hikmet, nimet ve sınaat kelimelerinin *Büddü'l-Ârif*'te geçen kelimeler için anahtar ifadeler olduğunu açıklamaktadır.

11. *Risâle(2)*: Bu risâle, "*Bir'in, Vacibu'l-Vücut'un, Tek Var Olan'ın adıyla başlarım.*" ifadesiyle başlar. Yasir Şeref bu risâleyi *Risâletu't-Teveccüh* adıyla belirtmiştir.¹⁵⁵ Bu risâle Allah'ın sıfatları ve vahdet fikrinden bahseden kısa bir risâledir.¹⁵⁶

12. *Risâle(3)*: Yasir Şeref bu risâleye *Kelâm l'İbni Seb'in* adını verir.¹⁵⁷ Bu risâle, "*Kim helak edici şeylerden tamamen uzak durursa...*" ifadesiyle başlar. Vahdete ulaşmada tasavvufî yolun etkisini, metafizik ilmi ve bu konuda filozofların görüşlerini, Allah'ın sıfatları konularını içeren kısa bir risâledir.¹⁵⁸

13. *Risâletu'l-Elvâhi'l-Mübâreke*: Bu risâle Yasir Şeref'in eserinde *Kitâbu'l-Elvâh* adıyla geçer.¹⁵⁹ Vehim, hakikat, haz ve elem ile ilgili görüşlerin açıklandığı bir risâledir. Daha çok ahlâkî konuları ele alır.¹⁶⁰

14. *Risâle(4)*: Bu risâle, "*Allah, Allah, Allah. Allah'a muhtaç kişi O'nu reşmediyor...*" diye başlar. İbn Seb'in, burada, muhakkikin nasıl bir yolu takip edeceğini, hangi riyazetleri uygulayacağını, hangi halleri yaşayacağını, bu yoldakilerin uyması gereken kuralları, söyleyecekleri virdleri, sahip olacağı ilimleri, tövbe, dua ve salâvâtlar okuma, salâvatın önemini ve duada dikkat edilecek hususları ele almıştır.¹⁶¹

¹⁵² Y. Şeref, *age*, s. 38.

¹⁵³ Bu risâle için bkz. *Resâilu İbn Seb'in*, s. 247.

¹⁵⁴ Karlığa, *Miftahu Büddü'l-Ârif*, (tahkik ve neşr) s. 303-333.

¹⁵⁵ Y. Şeref, *age*, s. 38.

¹⁵⁶ İbn Seb'in, "*Risâle (2)*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 259-262.

¹⁵⁷ Y. Şeref, *age*, s. 37.

¹⁵⁸ İbn Seb'in, "*Risâle (3)*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 263-275.

¹⁵⁹ Y. Şeref, *age*, s. 37.

¹⁶⁰ İbn Seb'in, "*Risâletu'l-Elvâhi'l-Mübâreke*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, 276-282.

¹⁶¹ Bu risâle için bkz. *Resâilu İbn Seb'in*, s.283-297.

15. *Risâle(5)*: Yasir Şeref'e göre bu risâlenin adı *Kelamuhu fi Vasiyye'*dir. Bu risâle, "Allah seni hıdayete erdirdin ve seni mutlu kılsın, bil ki ..." diye başlar.¹⁶²

Bu risâlede İbn Seb'in ahlâk, ilim ile ilgili kısa cümleler söylemiş, tasavvufî riyâzet, mertebe ve hallerle ilgili İbn Arabi gibi ünlü mutasavvıflardan ve Buhteri, Abdülmelik b.Mervân, Muhammed b.Hâzım el-Bahli, Lâkid b.Zürâre, Muhâcir, Züheyr, Mücâşii, Ahmed b. Ebi Zâhir gibi şâirlerden şiirler aktarmış, tahkik ve vahdetle ilgili kısa fasıllar açmıştır. Toplam 38 fasıl altında, görüşlerini sunmuştur. Tasavvufî anlamlardaki ahlâkî konuları ele aldığı bu fasılların sadece bir kaçının ismini vererek bu risâleyi geçmek istiyoruz: Takva, temizlik, Kur'an- Sünnet ve ilimle uğraşma, doğru nasihatte bulunana dinleme, kötülerle oturmama, iyilerden faydaianmak, mu'tedil olmak, hikmete sarılmak, ikiyüzlülerden uzak durmak, sınırı aşmamak, haddi aşanlara benzememek, edepli olmak... gibi.¹⁶³

16. *Risâle(6)*: Bu risâle, "Bil ki -Allah sana hikmetini öğretsin- ilim ilk olgunluktur." diye başlar. Bu risâle insanların gruplandırılması, ilimler, ameller, mutluluk ve mutlu insan konularını içerir.¹⁶⁴

17. *Vasiyyetu İbn Seb'in li Eshâbihi*: Bu risâle, "Selamun aleykum, Allah sizi korusun..." diye başlar. İbn Seb'in'in arkadaşlarına yaptığı tavsiyeleri, ilmi ilahi, ru'yetullah, akıl ve mutluluğa ulaşma konularını içeren bir risâledir.¹⁶⁵

18. *Risâletu'r-Rıdvaniyye*: Allah'ın rahmet, af ve mağfiret sıfatları, büyük günah işleyenin durumu, mü'minlerin ahiretteki durumları, tövbe, tövbeyle ilgili olarak insanın kesbi, Allah'ın failliği ve mefulüyle ilişkisi, mutlu kişi, iyi ve çeşitleri, aklın görevi, va'd ve vaid konusunda Mutezile mezhebine yönelik eleştiriler, büyük ve küçük günah meselesi, rıza, rahmet, af ve mağfiret sıfatları gibi konuları içeren önemli ve uzun bir risâledir. Bu risâle yirmiki fasıldır.¹⁶⁶

19. *Risâle(7)*: Yasir Şeref bu risâleyi *Kitâbun fihi Hikem ve Mevâiz* adıyla anar.¹⁶⁷ Bu risâle "İnayetin beni cezp etmiş ve senin

¹⁶² Y. Şeref, *age*, s. 37.

¹⁶³ İbn Seb'in, "Risâle (5)", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.298-307

¹⁶⁴ İbn Seb'in, "Risâle(6)", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 308-311.

¹⁶⁵ İbn Seb'in, "Vasiyyetu İbn Seb'in li Eshâbihi", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 312-315.

¹⁶⁶ İbn Seb'in, "Risâletu'r-Rıdvaniyye", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 316-356.

¹⁶⁷ Y. Şeref, *age*, s.38.

huzurunun ve müşahedenin kapısından uzaklaştırmamıştır." diye başlar. Nur konusunu işleyen tasavvufî içerikli bir risâledir.¹⁶⁸

20. *Risâle fi Arafe*: İbn Seb'in'in hac ibadetiyle ilgili olarak kalemeye aldığı, Arafat dağı ve orada yapılan vakfenin tasavvufî yorumlarını içeren bir risâledir.¹⁶⁹

Bu risâlelerin yanı sıra İbn Seb'in'e ait, tahkik edilmemiş başka risâleler de vardır. Bunlar:

1. *Kitâbu Bey'ati Ehli Mekke*: Tunus'un o dönemde hâkimiyetini elinde bulunduran Beni Hafs ailesinden Ebu Abdullah Mustansırillah bin Ebi Hafs hicri 647'de babası Ebu Zekeriya Yahya'nın yerine hükümdar olunca Mekke halkı ona biat ettiğini bildiren bir biatname göndermiştir. Bu biatnameyi İbn Seb'in yazmıştır. Bu eserde, Hz. Muhammed'in mehdî hakkındaki hadisleri ve Mustansır'ın mehdî olduğunu bildiren cümlelere yer verilmiştir. Bu risâle İbn Seb'in'in kendine ait görüşlerini barındırmamakta ve dolayısıyla onun felsefesini yansıtmamaktadır.¹⁷⁰

2. *Kitâbu'l-Kıst*: Bu risâle "*Her şeyi toplayana (Cami') sığırım*" diye başlar.¹⁷¹

Bunların dışında İbn Seb'in'e ait olduğu bilinen fakat neşredilmemiş başka risâleler de vardır. Bunlar:

1. *Kitâbu'd-Derç ei'l-Hurûfi'l-Vadiye fi Suveri'l-Felekiyye*: Bu risâle, Daru'l-Kutubi'l-İsriyye'de, 202 numaralı mecmuada sayfa 15-34'tedir.

2. *Da'vetu Harfi'l-lâf*: Bu risâle Berlin kütüphanesi 3654 numaradadır.

3. *Durretu'l-Mudiye ve'l-Hafiyetu's-Şemsiyye*: Bu risâle, Rabat kütüphanesi 471 numaradadır.

4. *Lisanu'l-Feleki'n-Natık an Vechi'l-Hakâik*: Bu risâle Asaf Kütüphanesi, 109, 802, numaralardadır.

5. *Hizbu İbn Selin*: Kahire'deki Daru'l-Kütubi'l-Vataniyye'de tasavvuf bölümünde 1634 numaradaki mecmuada sayfa 91-93 arasındadır.¹⁷² Yasir Şeref, Ebu'l Vefa Taftazanî'nin bu risâleye ulaşmadığını bu nedenle zikretmediğini, kendisinin bu risâleyi yukarıda verilen kütüphanede bulunduğunu söyler. Hatta bu risâlenin "*Allah'ın adıyla, O'nunla başlarım, O'na güvenirim, Allah, Allah, Allah... Allah bana yeter, Allah'tan başka güç yoktur, ya Kâfi, ya Hâfiz, ya*

¹⁶⁸ İbn Seb'in, "*Risâle (7) Resâilu İbn Seb'in* içinde, s.357-361.

¹⁶⁹ İbn Seb'in, "*Risâle fi Arafe*", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 362-374.

¹⁷⁰ Y. Şeref, *age*, s.38.; Gıplarlı, *agm*, s. 72.; Taftazanî - Leaman, *age*, s. 346.

¹⁷¹ Y. Şeref, *age*, s. 39.

¹⁷² Y. Şeref, *age*, s. 39.

Vekîl, ya Kavî, ya Metîn, ya Nûr, ya Mübeyyen..." ifadeleriyle başladığını ve "... Resul'e, âline, eşlerine, zürriyetine, ehl-i beytine ve onlara tabi olanlara salât ve selam olsun... Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun." ifadeleriyle bittiğini belirtir.¹⁷³

İbn Seb'in'e ait olduğunu bildiğimiz fakat ulaşamadığımız risâleleri de vardır. Bunlar:

1. *Risâletu fî Esrari'l-Kevâkibi ve'd-Derci ve'l-Burûci ve Havassiha*: Bu risâle, İskenderiye'deki Daru'l-Belediye Kütüphanesi'nde bulunuyorken daha sonra kaybolmuştur.¹⁷⁴

2. *Kitâbu'l-Buht*: İbn Seb'in'in bu risâlesinin adını *Kitâbun fihî Hikem ve Mevaiz* adlı risâlesinde söylediği belirtilmektedir.¹⁷⁵ Fakat biz bunu bu risâlede bulamadık.

3. *Risâletu'l-Hikemiyye*: İbn Seb'in bu risâlenin ismini *Risâletu'l-Arafe'de* vermiştir. Ayrıca *Ahd Risâlesi*'ni şerh eden şârih de bu risâlenin ismini bu şerhte belirtmiştir.¹⁷⁶

4. *Şerhu Kitâbi İdris*: Bu eseri İbnu'l-İmâd, *Şezerât* adlı eserinde zikreder.

5. *Lemhâtu'l-Hurûf*: Kâtip Çelebi *Keşfu'z-Zünûn* adlı eserinde bu risâleden söz eder.

6. *Hizbu'l-Fethi ve'n-Nûr*: Mecmuatu Resaili't Teymuriyye'de (Daru'l-Kutubi'l Mısıriyye) zikredilmekte fakat bulunmamaktadır.

7. *Hizbu'l-Ferec ve'l-İstihlâs*: Mecmuatu Resaili't Teymuriyye'de (Daru'l-Kutubi'l Mısıriyye) zikredilmekte fakat bulunmamaktadır.

8. *Hizbu'l-Hifz ve's-Savt*: Mecmuatu Resaili't Teymuriyye'de (Daru'l-Kutubi'l Mısıriyye) zikredilmekte fakat bulunmamaktadır.

9. *el-Bahs fi's-Şe'ni'l-Azîz*: İbn Seb'in bu risâlenin adını *Kitâbu'l-Buht*'u zikrettiği yerde de ifade etmiştir.

10. *Kitâbu'l-Budv*: Bu eseri Hayrettin Zerkeli, İ'lam eserinde 4/51'de zikretmiştir. Muhtemelen bu eserden kasıt *Büdd* veya *Büddü'l-Ârif*'tir.

11. *Kitâbu'l-Lehv*: Bu eseri Zerkeli, İ'lam eserinde zikreder.

12. *Kenzu'l-Muğrimin fi'l-Hurûfi ve'l-Evfak*: Bağdadi bu eseri *Hediyetu'l-Ârifin* eserinde (1/503) zikreder.

¹⁷³ Y. Şeref, *age*, s. 40.

¹⁷⁴ Y. Şeref, *aynı yer*.

¹⁷⁵ Y. Şeref, *aynı yer*.

¹⁷⁶ Y. Şeref, *aynı yer*; İsmi Bilinmeyen Müellif, "Şerhu Ahd", *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 67, 80, 370.

13. *Neticetu'l-Hikem*: İbn Seb'in'in Ahd risâlesini şerh eden kişi bu şerhte bu risâlenin ismini zikreder.¹⁷⁷ Bu eserde iyi ve çeşitlerinden söz edilmektedir.

14. *Risâleti'l-İsbaiyye*: Ahd risâlesinin şarihi bu eserden söz eder.¹⁷⁸ Bu risâlede hikmetin manaları anlatılmaktadır.

15. *Kitâbu'l-Kebir*: Ahd risâlesinin şarihi bu eserden söz eder.¹⁷⁹ Burada iyi ve çeşitlerinden söz edilmektedir.

16. İbn Şakir, *Mücellidetun Sağiretun fi'l-Cevher* adındaki bir eserin İbn Seb'in'e ait olduğunu nakleder. O; İbn Seb'in'in bu eserde cevherle ilgili olarak kendine ait görüşlerin olduğunu ileri sürer.

17. *Kitâbu'l-Kidd*: İbnu'l Hatib *İhâtâ'da*, Makarrî *Nefhu't-Tıb'ta* bu eserden söz eder. Fakat bu eserin *Büddü'l-Ârif* olma ihtimali vardır.

18. *Kitâbu's-Sefer*: Makarrî aynı eserinde bundan söz eder. *Kitâbu's-Sefer*'de Allah'a ulaşma yolu olan sefer sanatından ve bunun nasıllığından söz edilir.¹⁸⁰

Bu eserlerin yanında bir de İbn Seb'in'e maledilen bazı eserler de vardır. Bunlar:

1. *Esrâru'l-Hikmeti'l-Meşrikiyye*: Bu eser İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yakzan* adlı eseridir.

2. *Kitâbu'l-Edvâr*: Bu eser Safiyuddin Abdulmu'min'e ait olan bir eserdir.

3. *Kelâm fi'l-İrfan*, *Risâletu'l-Vasâyâ ve'l-Akâid* ve *Risâletu'l-Tertibi's-Sülûk*: Bunların tümünün tek bir eserin farklı isimleri olduğu zannedilip, İbn Seb'in'e ait olduğu söylenir; fakat böyle bir şey yoktur.

4. *Cevâhiru's-Sirri'l-Münîr fi Usûli'l-Ba'ti ve't-Teksîr*: Bu eser ilm-i hurûf hakkındadır. Şam'da Daru'l Kutubi'z-Zahiriyye'de 7127 numaralı nushadadır. Hattı okunaklı ve bazı yerleri kırmızı ile yazılmıştır. Başında konuları veren bir fihrist vardır. Yaklaşık 262 varak olup ebatları 17,5 X 22,5 boyutlarındadır. Her sayfada yirmibir satır vardır. Bu eserin daha başka nüshaları da vardır. Bu eserin İbn Seb'in'e ait olmadığına dair birçok işaret vardır. Bu kitabın altıncı sayfasında şu ifade bunlardan biridir: "*Bu nizamın tertibini (harflerle tasarrufta bulunma nizamı) Pisagor, Eflatun el-İlahî, Aristoteles et-Tabii gibi Meşşâ filozoflar, Bûnî, Gazali, İbn Arabî, Haralî*

¹⁷⁷ İsmi Bilinmeyen Müellif, *age*, s. 54,55.

¹⁷⁸ İsmi Bilinmeyen Müellif, *age*, s. 66.

¹⁷⁹ İsmi Bilinmeyen Müellif, *age*, s. 71.

¹⁸⁰ Bu eserlerin listesi ve açıklamaları için bkz. Y. Şeref, *age*, s. 40-42; Bedevî, Giriş, *Resâilu İbn Seb'in* içinde, s. 18-23.

ve öğrencisi İbn Seb'in,.... den başkaları bilemez." Yine yirmiüçüncü sayfada "... İbn Seb'in ve hocası Haralî, onların yanında hurûfu nariyye elif, ayn, he, ta, ha, fe, şin'dir." denilmektedir. Dolayısıyla bu eser İbn Seb'in'e ait değildir.¹⁸¹

İbn Seb'in'in bu eserler dışında yazmayı istediği fakat büyük bir olasılıkla yazamadığı veya yazdıysa da elimize ulaşmayan bir eserin daha adı geçmektedir. İbn Seb'in bunu birçok yerde "İlahiyât" adıyla belirtmekte, bu eseri yazacağını ve bu eserin ilahiyatla ilgili konuları ele alacağını söylemektedir.¹⁸² Fakat böyle bir esere ve bunun yazıldığına dair bir bilgiye ulaşmadık.

SONUÇ

Farklı yaşam öyküsü ve ilmi kişiliği ile karşımıza çıkan İbn Seb'in, filozof-sûfî niteliği taşıyan Endülüslü önemli şahsiyetlerdendir. Felsefî birikimini tasavvufî alanda en iyi şekilde kullanan İbn Seb'in, kendisinden önceki vahdet-i vücûd anlayışlarını bir adım daha ileri götürmek istemiştir. Kaynak seçiminde engin bir hoşgörü sergileyen düşünürümüz, her bakımdan araştırılmaya değerdir. İbn Seb'in'in hemen hemen tüm eserleri elimizde bulunmaktadır. Ayrıca hakkında Arap ve Batı dünyasında bir takım çalışmalar da yapılmıştır. Dolayısıyla onun felsefî ve tasavvufî yönlerini daha iyi araştırma imkânlarına sahibiz. Ancak hakkında ülkemizde yeterli derecede çalışma yoktur. Bu nedenle düşünce dünyamıza öncelikle hayat hikâyesi, ilmi kişiliği ve eserleri konularında bir tanıtımın kazandırılması gerekliydi. Yaptığımız bu çalışmanın bu konuda araştırma yapacaklara önemli bir kaynak oluşturacağını umuyoruz.

¹⁸¹ İbn Seb'in'in bu eserlerinin listesi ve yapılan yorumlar için Bkz. Y. Şeref, *age*, s. 42-44.

¹⁸² İbn Seb'in, *Büddü'l-Ârif*, s. 333, Kettüre'nin dipnotu.